

NYCKELBEGREPP I SOCIALANTROPOLOGIN

Ulf Björklund, Ulf Hannerz
&
Socialantropologiska institutionen
Stockholms universitet
2017/1983

© Socialantropologiska institutionen
Stockholms universitet
Redaktör | Raoul Galli
Omslagsfoto | Raoul Galli
www.socant.su.se

Förord 2017

När häftet *Nyckelbegrepp i socialantropologin* gavs ut för första gången, 1983, skrev författarna Ulf Björklund och Ulf Hannerz i förordet att deras text i vissa stycken byggde på artiklar ur ett tidigare kompendium sammanställt 1974 på Socialantropologiska institutionen vid Stockholms universitet. När samma institution hösten 2017 nu publicerar en första ny version i en planerad rad av uppdateringar, är det med anledning av dessa årtal två sakförhållanden som slår under-tecknad. För det första att häftet – numera i huvudsak ”datafilen” – förmedlar delar av en över fyrtio år lång akademisk, pedagogisk och institutionell historia. För det andra att publikationen utan konkurrens därmed också ingått i flest kurslitteraturlistor av alla vetenskapliga texter som årskull efter annan av grundstudenter vid Socialantropologiska institutionen läst och blivit examinerade på under dessa fyra decennier. Vi talar här om en verklig läromedelsklassiker och trojänare. En text som de allra flesta som varit involverade i och berörda av institutionens utbildningsverksamhet känner till. Men som samtidigt också förblivit en relativt anonym publikation, distribuerad genom främst Socialantropologiska institutionens försorg. Ett häfte klassificerbart till den svenska antropologins och samhällsvetenskapens ”grå litteratur”: en kategori texter som är välkända för alla insiders men som av olika skäl aldrig blivit fullt ut publika. (Högskolesverige äger sannolikt mängder av liknande publikationer, vilka kunde bilda intressanta utbildningsvetenskapliga fält för någon att utforska.)

En grundtanke bakom föreliggande uppdatering av ”Nyckelbegrepp” är att fortsättningsvis se det som ett dokument under kontinuerlig utveckling. Ytterligare uppdaterade utgåvor kommer att publiceras i anslutning till nya läsår och terminer vid Stockholms universitet. De sju nya och reviderade nyckelbegrepp som publiceras i och med denna, 2017 års upplaga, smyger sig in bland den majoritet begrepp som finns kvar i texten från 1983. Vissa begreppsartiklar författade i 1980-talets början är omiskännligt daterade. Mycket har hänt sedan dess inom antropologin, samhällsvetenskapen och inte minst den omgivande värld som vi har i uppgift att söka förstå och förklara. En del av dessa begreppsartiklar kommer att ersättas av uppdaterade texter. Andra kommer att stå kvar enligt principen att hellre än att gallras ut finnas tillgängliga i studentpedagogiskt syfte eftersom de har ett uppenbart begrepps- och ämneshistoriskt värde.

Bland nymodigheterna i 2017 års upplaga kan nämnas att innehållsförteckningen flyttats från häftets sista sida till textens början. Klickbara hyperlänkar har lagts till nyckelbegreppen i innehållsförteckningen samt inne i begreppsartiklarna så att läsaren snabbt kan förflytta sig mellan nyckelbegrepp i hela filtexten. Pagineringen har utgått eftersom vi förutsätter att den huvudsakliga läsningen och instuderingen kommer att ske via dator och andra digitala enheter. Artiklarna i nyttgåvan har försetts med tillkomstår och författarinitialer; en lista med de fullständiga författarnamnen finns i textens inledning.

Fortfarande saknas förstås flera för socialantropologin viktiga begrepp: t.ex. diskurs, doxa, familj, genus, migration, policy, praktik, reflexivitet, sexualitet, vithet. Samtidigt kommer ett dokument som detta aldrig att kunna rymma dem alla. Artiklar om flera av de nyss listade begreppen är dock på väg. I väntan på dem och generellt är rådet till läsaren år 2017 detsamma som 1983: anlita de välrenommerade, ämnesspecifika lexikonerna och encyklopedierna, t.ex. *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology* (John Barnard & Jonathan Spencer [red.] 2005/1996, London och New York: Routledge) och *International Encyclopedia of the Social*

& Behavioral Sciences (James D. Wright [red.], 2015, Amsterdam, Boston, Heidelberg: Elsevier). Dessa och andra liknande referensverk finns att tillgå via Stockholms universitetsbibliotek →<http://su.se/biblioteket/>.

Avslutningsvis ett tack till Karin Norman, som agerat redaktionellt bollplank under färdigställandet av nyutgåvan, och till Ulf Hannerz, för möjligheten att söka gjuta nytt liv i Socialantropologiska institutionens undervisningsklassiker. Ulf Björklund gick bort 2011. Med denna nya ”Nyckelbegrepp” hedras minnet av honom som uppskattad forskarkollega och besjälad lärare.

Raoul Galli

Förord 1983

I det här häftet har vi ställt samman ett antal av socialantropologins viktigaste begrepp, med förklaringar och kommentarer. Det gör naturligtvis inte anspråk på att vara något fullständigt lexikon för socialantropologins särskilda språkbruk. Den som söker efter mera speciella begrepp – uxorilokalitet, Galtons problem, berdache, moiety, metakommunikation – får gå vidare till mera fullständiga verk. Det är förstås svårt att dra gränserna för ett urval som vårt. En del av de ord vi tar upp är specifika för socialantropologin eller delas med en eller annan grannvetenskap – etnografisk presens, passagerit, socialisation. De kan helt enkelt vara ”främmande ord” för läsaren. Andra begrepp – kultur, samhälle, karriär, nisch – är ord som finns också i vardagsspråket men har en mer eller mindre speciell innebörd i socialantropologin som det finns anledning att fästa uppmärksamheten på.

Just detta att socialantropologin liksom andra samhällsvetenskaper delar så mycket av sin vokabulär med vardagssvenskan är en av de faktorer som bidrar till att språkbruket även inom vetenskapen blir litet skiftande, så att vissa termer blir mångtydiga, saknas en definition som är fastslagen en gång för alla. Det kan inte vara vår uppgift här att fördölja detta faktum. Snarare har vi försökt att just påvisa glidningarna, och antyda vilka begrepp det står en debatt omkring. För den socialantropologiska yrkesutövaren vållar dessa "oklarheter" oftast inte så stora problem. Han eller hon vet vad alternativen är och kan i allmänhet utläsa ur sammanhanget vad som åsyftas. Det är för den som just är på väg in i ämnet om sådana begrepp är mest förvirrande.

Vi har också haft som urvalsprincip att ta med begrepp som har en ganska generell användning i socialantropologin, och som inte är starkt bundna till särskilda samhällsformer eller särskilda teoretiska inriktningar. Vill man veta vad som enligt socialantropologins synsätt är karakteristiskt för stamsamhällen, eller vad strukturalism är, får man alltså också söka någon annanstans. Denna redigeringsprincip kan diskuteras, men vi hoppas att Socialantropologiska institutionen kan tillfredsställa sådana informationsbehov genom kommande nummer i denna skriftserie.

I anslutning till våra begreppskommentarer har vi i många fall lämnat förslag till vidare läsning. Dock har vi ingalunda syftat till utförliga bibliografier, vad vi nämner är bara enstaka särskilt informativa eller på annat sätt betydelsefulla arbeten. Vi vill också påpeka att det finns flera uppslagsverk och ordböcker av särskilt värde för den som ytterligare vill sätta sig in i socialantropologins begreppsvärld – t.ex. *International Encyclopedia of the Social Sciences* (New York: Collier-Macmillan, 1968), *Encyclopedia of Anthropology* av David E. Hunter och Phillip Whitten (New York: Harper and Row, 1976) och *The Social Science Encyclopaedia*, redigerad av Adam och Jessica Kuper (London: Routledge & Kegan Paul, under utgivning). Dessa, tillsammans med ordlistor som finns i flera antropologiska textböcker, ger vad som saknas i vårt häfte.

Till sist ska nämnas att några av artiklarna går tillbaka på artiklar i ett äldre kompendium (*Socialantropologiska begrepp*, Socialantropologiska institutionen, Stockholm, 1974). Förutom de nuvarande författarna medverkade där även Stefan Molund. I det här häftet finns därför material som går tillbaka på hans text.

Ulf Björklund
Ulf Hannerz

Innehåll

ackulturation
agens
aktör
antropologi
auktoritet, se politik
barn/barndom
ceremoni, se ritual
de/kultur, se kultur
deltagande observation, se fältarbete
diaspora
ekologi
ekonomi
emiskt-etiskt
enkulturation
entreprenör
eticitet
etnisk grupp, se eticitet
etnocentrism
etnografi
etnografisk presens
etnologi
evolution, se utveckling
fältarbete
genus, se kön
globalisering, se transnationalitet; medier; diaspora
grupp
habitus
hushåll
härstamningsgrupp, se släktskap
identitet
ideologi
initiering; initieringsrit, se passagerit
institution
interaktion
jämförelser
karriär
kast, se stratifiering
kategori
kindred, se släktskap
klass, se stratifiering
klient, se patron-klientrelationer
kontext

korporativ grupp, se grupp
kultur
kulturell form
kulturellt kapital, se symboliskt kapital
kulturkontakt, se ackulturation
kön
könsroll, se kön; roll
livscykel, se karriär
makt, se politik; stratifiering; symboliskt kapital
matrilinejär, se släktskap
medier
medveten modell, se emiskt-etiskt
metafor, se symbol
mikro-makro
moral
mäklare/mellanhänder
nisch
nätverk
passagerit
patrilinejär, se släktskap
patron-klientrelationer
politik
primärgrupp, se grupp
ras, se stratifiering
reciprocitet
redistribution, se ekonomi
religion
ritual
roll
samhälle
sekularism
sekundärgrupp, se grupp
släktskap
socialisation
social ojämlikhet, se stratifiering
social organisation, se social struktur
social relation, se social struktur; interaktion
social struktur
status, se roll; stratifiering
stratifiering
subjektivitet
symbol
symboliskt kapital
transaktion
transnationalitet
unilinejär, se släktskap
utveckling
visualitet
ålder
åldersklass, se ålder

Artikelförfattare

Ulf Björklund (UB)

Gudrun Dahl (GD)

Raoul Galli (RG)

Ulf Hannerz (UH)

Johan Lindquist (JL)

Karin Norman (KN)

Erik Olsson (EO)

Annika Rabo (AR)

Helena Wulff (HW)

a, b

ACKULTURATION | Denna term har använts särskilt i amerikansk antropologi för sociala och kulturella förändringsprocesser som äger rum när samhällen eller grupper med olika kultur står i kontakt med och påverkar varandra. Särskilt har ackulturationsstudier gällt västerlandets påverkan på utomeuropeiska samhällen. Termen kulturkontakt används ofta mer eller mindre synonymt med ackulturation. Det bör särskilt understrykas att ackulturation inte alltid behöver medföra att de berörda kulturerna blir mera lika varandra – påverkan kan också gå i andra riktningar. (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Redfield, Robert, Ralph Linton och Melville J. Herskovits. 1936. "A Memorandum for the Study of Acculturation". *American Anthropologist*, 38:149–152.

AGENS | Inom psykologin användes begreppet agens tidigt för avsiktsstyrt, intentionellt handlande (se →aktör), för att skilja detta från icke-intentionellt "beteende" (se →habitus). Användningen i antropologi och annan samhällsvetenskap är tvetydig, och kan antingen syfta på medveten mänsklig handlingsberedskap eller, efter Bruno Latour, faktisk formativ påverkan på omgivningen och historien. I det senare fallet kan även t.ex. djur, föremål och idéer tillskrivas agens. I samtida antropologi ses det ofta som etiskt riktigt att i analysen erkänna människors agens, ofta dubbeltydigt förstådd, möjligen i påverkan från samtida politisk diskurs (se →politik; →ideologi), där kraftfull handlingsberedskap men också beredskapen att göra medvetna val hyllas. På grund av agensbegreppets politiskt-moraliska och vetenskapliga motsägelsefullhet, och implikationen att den som inte ser till att påverka saknar moraliskt värderad handlingsvilja, är det viktigt att man ger en tydlig egen definition om hen använder agensbegreppet analytiskt. (GD 2017)

Att läsa:

*Dahl, Gudrun. 2009. "Agency, Victimization and the Ethics of Scientific Writing", i Ananta Kumar Giri och John Clammer (red.) *Beyond Sociology*, ett specialnummer av *Asian Journal of Social Sciences*, Vol. 37:3; i bokutgåva av Primus Books, Delhi.

*Giddens, Anthony. 1993. *New Rules of Sociological Method*. Stanford: Stanford University Press.

AKTÖR | För många har kanske ordet "aktör" först och främst betydelsen "skådespelare". Inom psykologin, sociologin och antropologin står det dock i huvudsak för "den som agerar, handlar".

I analyser där aktörsbegreppet är centralt finns en tendens att framställa människan-aktören som en tänkande, handlande, reflekerande, tolkande och målorienterad varelse (se →agens; →habitus), som gör prioriteringar mellan olika mål och väljer mellan alternativa medel för att förverkliga dem, och som därvid kan handla strategiskt. Aktören är en social aktör och uppträder i sociala situationer som omfattar medaktörer, vilka måste tas med i beräkningen. Situationerna präglas dessutom av vissa normativa förväntningar, och aktören måste kalkylera med risken för negativa sanktioner om han eller hon kommer dessa på skam. Det aktörsperspektiv på socialt skeende som därmed har antytts står i motsättning till en tendens som länge dominerade inom socialantropologin: tendensen att snarare framställa människors beteende som bestämt av den sociala strukturen, uppfattad som ett system av normer för hur folk i olika positioner bör uppträda (se →social struktur). Den ökade popularitet som aktörsbegreppet fått inom socialantropologin under de senaste decennierna speglar en reaktion mot denna tidigare så framträdande inriktning, en reaktion som också tagit sig uttryck i en formulering av begreppet social organisation så att detta kommit att stå i motsatsställning till strukturbegreppet (se →social struktur). De som förespråkar ett aktörsperspektiv har särskilt framhållit att ett sådant ger ökade möjligheter att förstå sociala förändringar. (Se även →interaktion; →entreprenör.) (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Boissevain, Jeremy. 1974. *Friends of Friends. Networks, Manipulators, and Coalitions*. Oxford: Basil Blackwell.

ANTROPOLOGI | Ofta används termen antropologi som liktydig med socialantropologi (eller kulturanthropologi), men den har också flera andra besläktade eller överlappande betydelser. Medan det ämne som nu heter socialantropologi fortfarande i Sverige hette →Etnografi användes beteckningen antropologi ofta på vad som mera specifikt benämns *fysisk antropologi*, d.v.s. studiet av människan som biologisk varelse, människosläktets utveckling och dess biologiska variationer i nut. I USA är antropologi den övergripande beteckningen för ett ämne med fyra delar: kultur- eller socialantropologi, arkeologi, fysisk antropologi och lingvistik. Denna breda antropologiuppfattning förekommer i vissa sammanhang också i andra länder. Ett ytterligare antropologibegrepp, som står för människouppfattningar och studiet av dessa, förekommer i filosofi och teologi. I Tyskland, där beteckningen inte kommit i så systematiskt bruk för socialantropologi eller kulturanthropologi, har den i första hand en filosofisk klang. (Se också →etnologi.) (UB/UH 1983)

AUKTORITET | se →politik

BARN/BARNDOM | Vad är barn? Vad innebär barndom? På vilket sätt skiljer sig ”barn” från ”vuxen”? Barndom som en separat period i livet har inte samma sociala och kulturella innebörd i alla samhällen och kanske inte heller förekommer som ett specifikt begrepp.

Alla människor går igenom en period av tidig hjälplöshet och ett emotionellt och praktiskt beroende av andra för att överleva och växa. Hur denna tidiga ”omognad” erfars och förklaras av människor är däremot inte universellt given, att vara barn är inte något naturtillstånd. Barn är en social →kategori i relation till vuxna och uppfattningar om barn varierar socialt, historiskt och lokalt, vilket inverkar på erfarenheterna att vara barn. ”Barndom liksom vuxenhet, är alltid en fråga om social definition snarare än fysisk mognad” (Montgomery 2009:44).

→Ålder och genus är två viktiga kriterier för social distinktion i alla samhällen men dessa påverkas av andra distinktioner, inte minst klass (se →stratifiering) och →etnicitet.

I västvärlden är kunskap om den exakta biologiska åldern betydelsefull och har ofta ett starkt inflytande på den egna självbilden. Inte minst genom Barnkonventionen har biologiskt mätbar ålder blivit en till synes entydig markör som avgränsar barn från vuxen, något som i praktiken inte är relevant i många samhällen.

Genus, upplevelser av →kön och kulturella föreställningar om kvinnligt och manligt blir från början betydelsefulla faktorer för barns erfarenheter och uppfattningar om sig själva och andra, men på vilket sätt är något som finns förankrat i ett specifikt socialt och historiskt sammanhang.

Studier av barn blev viktiga för den tidiga antropologin i dess ambition att förstå mänsklighetens natur och utveckling generellt. Intresset för barn och barndom fick dock olika teoretiska inriktningar. Den brittiska antropologin var mer orienterad mot samhällsstrukturer och samhällens utvecklingsstadier, och barns positioner i den sociala hierarkin. Nordamerikansk antropologi vände sig främst till psykologin och senare även lingvistikens inriktning på barns utveckling och uppföstran i ett korskulturellt perspektiv. Margaret Meads studie av barns uppväxt på Samoa (*Coming of Age in Samoa*, 1928) hör till en av de tidigaste etnografiska studierna.

Liksom i tidigare antropologiska monografier där kvinnors liv och egna erfarenheter saknades och inte framstod som relevant för kunskapen om samhällsliv, gällde detta i grunden också barn. Men under 1990-talet började en barncentrerad antropologi definitivt att ta plats. Barn i egen rätt, deras erfarenheter och berättelser stod i fokus. Barn är delaktiga i forandet av det sociala livet, och forskare menar att analyser av barn och barndomar bör ingå i samhällsteoretiska diskussioner. (KN 2017)

Att läsa:

*La Fontaine, Jean (red.). 1978. *Sex and Age as Principles of Social Differentiation*. London: Academic Press.

*James, Allison och James Prout. 1997. *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. Oxford: Routledge.

*Mead, Margaret. 2001 [1928]. *Coming of Age in Samoa. A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilization*. New York: Harper Books.

*Montgomery, Heather 2009. *An Introduction to Childhood, Anthropological Perspectives on Children's Lives*. Oxford: Wiley-Blackwell.

c, d, e

CEREMONI | se →ritual

DELKULTUR | se →kultur

DELTAGANDE OBSERVATION | se
→fältarbete

DIASPORA | Begreppet diaspora har i etymologisk bemärkelse ett ursprung i det grekiska ordet *diaspeirein*. Ursprungligen syftade detta på de judiska samfundet i Alexandria men kom sedan att användas för att beteckna också andra minoritetsgrupper i förskingring. Långt senare kom begreppet att förknippas med exil och drömmen om att återvända till ett historiskt hemland. Under slutet av 1900-talet genomgick diasporabegreppet en renässans som tog det in i den samhälls- och kulturvetenskapliga forskningen om migration och →etnicitet. Den globala migration som startade under kolonialismen och sedan förstärktes under 1900-talets andra hälft skapade en mängd förutsättningar för en tillvaro som påminner om de erfarenheter som bland annat judarna har gjort genom historien. Diaspora har i den moderna forskningen därför kommit att syfta på etniskt eller nationellt definierade minoriteter, grupper (se →grupp), gemenskaper eller →nätverk som etablerar sig utanför det som betraktas som deras (verkliga) hemland eller (mytologiska) ursprung. William Safrans berömda artikel från 1991, med namnet ”Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return” utgör vad man kan kalla ett startskott för en uppsjö av artiklar och böcker där diasporabegreppet används. Begreppet har i den sentida litteraturen i allmänhet fått omfatta endera beskrivningar av ett slags tillstånd,

→identitet eller kulturellt uttryck i en ”främmande omgivning” eller betraktas som ett uttryck för en viss typ av social process. Med den antropologiska forskningens centrala intresse för människors vardagliga interaktioner (se →interaktion) och sociala sammanhang ligger det ofta närmare tillhands att förstå diaspora som beteckning på ett visst slags process, snarare än ett fruset tillstånd. De grupper, gemenskaper eller identitetsuttryck som ofta beskrivs som diasporor är konsekvenser av dessa sociala processer därför att det exempelvis finns intressen av att mobilisera en gemenskap av landsmän för politiska syften i hemlandet eller för den delen i värdlandet. Med detta synsätt handlar studiet av diaspora därför om den sociala praktik som knyter samman en tillvaro i en uppfattad exil eller ett värdland med det föreställda *hemlandet* och dess samhällsliv. Av detta skäl används begreppet ”*transnational community*” (transnationell gemenskap; se →transnationalitet) ofta som en alternativ benämning på migrantbaserade grupperingar. (EO 2017)

Att läsa:

*Cohen, Robin. 1997. *Global Diasporas: An Introduction*. London: UCL Press.

*Olsson, Erik. 2013. ”Diaspora: renässans för ett begrepp i förskingring(en)”. I B. Peterson och C. Johansson (red.) *IMER idag – aktuella perspektiv på internationell migration och etniska relationer*. Stockholm: Liber.

*Safran, William. 1991. ”Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return”. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, Vol. 1:1, pp. 83-99.

EKOLOGI | Efterhand som särskilt människor i industriländerna blivit mer medvetna om miljöproblem har ”ekologi” blivit ett av de begrepp som vetenskapen fått dela med sig av till det vardagliga språkbruket. I socialantropologin har det funnits länge, men är även där ett lån från biologin. Det är särskilt i amerikansk antropologi som flera inriktningar på ekologiska frågeställningar vuxit fram.

Ekologi är studiet av organismens relationer till dess omgivning, och i antropologin står det för grupper och samhällens förhållande till växtlighet, djurvärld, klimat och andra naturfaktorer. Men det omfattar också den del av förhållandet till andra mänskliga

grupper som har att göra med fördelningen av naturliga resurser emellan dem,

En stor del av skillnaderna mellan olika mänskliga livsformer har att göra med ekologiska betingelser. Men det är viktigt att betona att naturmiljön inte kan utöva något absolut bestämmande inflytande. Människors förståelse till →kultur gör att omgivningsbetingelserna på olika sätt filtreras genom idéer och organisationsformer. Ett jordbrukarfolk och ett boskapsskötarfolk kan därmed komma att använda samma omgivning på olika sätt. Ändå måste de naturligtvis på sina respektive sätt ta hänsyn till vad som är praktiskt möjligt i miljön, som den är eller som de kan omforma den.

De ekologiska studierna i socialantropologin har efterhand blivit alltmer sofistikerade, med noggranna analyser av samspelet t.ex. mellan olika djurs beteende- och reproduktionsmönster, deras produktivitet vad beträffar kött och mjölkprodukter, näringsväxternas odlingsbetingelser över tid, mänskliga organisationsformer för olika slags arbetsinsatser, människors kalori- och vitaminbehov, och kulturella kategoriseringar av djur, växter och jordmån. Eftersom människor knappast någonsin har sina relationer till naturmiljön som helt isolerade individer är det dock klart att den ekologiska antropologin bl.a. hör nära samman med studier av →social struktur, →politik och →ekonomi, och ju mera komplicerat och indirekt förhållandet blir till naturresurserna, desto mera tenderar de ekologiska synsätten att ersättas av andra analytiska inriktningar. Ett begrepp som →nisch har dock tenderat att övergå från ekologin till en mera allmän socialantropologisk begreppsapparat.

Eftersom ekologisk antropologi i huvudsak varit inriktad på samhällsformer där en större del av befolkningen står i en direkt relation till naturmiljön har den mycket litet att göra med den s.k. socialekologin inom sociologin, en forskningsgren som företrädesvis sysslar med olika företeelsers rumsliga utbredning i urban-industriella samhällen. (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Hardesty, Donald L. 1977. *Ecological Anthropology*. New York: Wiley.

*Moran, Emilio F. 1979. *Human Adaptability*. Belmont, CA: Dummies Press.

EKONOMI definieras ofta som "ekonomiserande", som den aspekt av mänskligt handlande som innebär att man gör avväganden mellan olika möjliga användningssätt för knappa resurser.

En och samma relation kan ha många innehåll, En utbytesrelation kan innehålla dominans och underkastelse, transaktionerna (se →transaktion) kan gälla rituella tjänster och prestige lika väl som materiella värden, och kan uttryckas i termer av t.ex. →släktskap, →ålder och →kön (snarare än t.ex. köpare och säljare).

Uppenbarligen kan en sådan relation underkastas en "ekonomisk" analys, vägled av den definition som här getts, alldeles oavsett det sammansatta innehållet i relationen. Den täcker ju allt målinriktat handlande (se →agens) i alla slags situationer där människor på något sätt *maximerar värde*, av vilken art detta värde än må vara.

Det är också detta som tycks vara såväl styrkan som svagheten med ett sådant ekonomibegrepp. En styrka, eftersom den tillhandahåller ett slags modell av människan eller en allmängiltig aspekt av mänskligt handlande, en modell som kan tänkas vara fruktbar utan att handlingar och relationer måste brytas ner i termer av utifrån pålagda analytiska kategorier (som ekonomi i nedan angiven betydelse, →politik eller →ritual).

Men också en svaghet, som en livaktig kritik länge har gjort gällande. För det första därför att en sådan "formalistisk" definition undviker att identifiera det som skulle vara ekonomins egentliga "substans", det ekonomiska studiets egentliga objekt. Den tillåter oss inte att i den sammansatta och mångfaceterade verkligheten urskilja sådana särskilda slags verksamheter (eller aspekter av verksamheter) som ett mer klassiskt ekonomibegrepp ringar in med hjälp av termer som *produktion*, *fördelning* och *konsumtion* av nyttigheter.

För det andra har kritiken ofta gått ut på att själva den modell av människan som den

”formalistiska” definitionen är ett uttryck för saknar allmängiltighet, och inte är något annat än den gamla ”myten” om *homo oeconomicus*, d.v.s. föreställningen om människan som profitmaximerande och i grunden rationell. Hos vissa kritiker framstår denna föreställning som en →ideologi som legitimerar en ”borgerlig”, kapitalistisk vision av samhället.

I antropologiska handböcker och etnografier (se →etnografi) är det en utbredd praxis att under rubriken ”ekonomi” behandla just produktion, fördelning och cirkulation samt konsumtion, liksom de sociala arrangemang inom vars ramar dessa processer sker. Samtidigt brukar det poängteras att det är omöjligt att särskilja den ekonomiska substansen från andra aspekter av sådana relationer. Inte minst, brukar det framhållas, är detta fallet i samhällen som saknar en generell värdestandard (d.v.s. *pengar*) och *marknadsutbyte*; d. v.s. i samhällen där utbytet domineras av andra principer. Man brukar här tala om redistribution som en sådan princip, innebärande att nyttigheter samlas på en hand (t.ex. en hövding) och därefter omfördelas; samt om →reciprocitet.

I åtskilliga sammanhang (t.ex. i evolutionistiskt inriktade framställningar – se →utveckling) har man strävat efter att formulera mer generella samband mellan huvudsaklig grundval för försörjningen (jakt, samlande, boskapsskötsel, etc.), dominerande utbytssystem (reciprocitet, redistribution, marknadssystem), former av social →stratifiering, styrelseformer och samhälllig skala (se →mikro-makro) m.m., för att kunna klassificera samhällen i olika typer. (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Dalton, George. 1961. ”Economic Theory and Primitive Society”. *American Anthropologist*, 63:1-25.

*Godelier, Maurice. 1975. ”Antropologi och ekonomi”. I Thomas Gerholm (red.) *Bas och överbyggnad*. Stockholm: Norstedts. (Ursprungligen på franska 1973.)

*Leclair, E. och H. Schneider. (utg.) 1967. *Economic Anthropology*. New York: Holt, Rinehart & Winston.

EMISKT-ETISKT | Detta begrepp har kommit in i socialantropologin under senare år och är språkvetenskapligt inspirerat. På engelska är termerna ”emic” och ”etic” – och

det senare är alltså ett helt annat ord än ”ethical”, d.v.s. etisk i en moralfilosofisk betydelse. Att det svenska ”etisk” därmed får två alldeles olika innebörder är mycket beklagligt, men eftersom det ”etisk” som kontrasterar mot ”emisk” är svårt att ge någon annan form tycks det knappast gå att undvika. Att det ligger nära det engelska originalet och den språkvetenskapliga inspirationskällan fonetisk får uppfattas som fördelarna. Och i de flesta fall bör sammanhanget kunna klargöra vilken av de båda ”etisk” som åsyftas, om man bara vet att det finns två.

Begreppet emiskt-etiskt har att göra med härledningen av socialantropologiska data. Antropologer arbetar ofta genom begrepp, teorier och andra idéer som medlemmarna i det undersökta samhället själva har, och den antropologiska analysen kan därvid nå giltighet just genom att ge en precis bild av dessa idéer. En sådan analys kan betecknas som emisk; begrepp som tas från samhällsmedlemmarnas egen idévärld likaså. Mer eller mindre parallella termer som socialantropologer också använder för samhällsmedlemmarnas egna uppfattningar är t.ex. *folkmodeller*, *medvetna modeller* eller *infödda modeller*. Socialantropologen fäster givetvis stor vikt vid att kartlägga de idéer människorna i skilda samhällen och grupper själva har, och emiska data har alltså en mycket framträdande roll i det antropologiska arbetet. Samtidigt är de metodiska problemen med att fastställa vad människor egentligen ”har i huvudet” mycket stora, och om detta förs en ständig diskussion i varierande sammanhang.

Begreppet emisk har antagligen haft en större genomslagskraft än motparten etisk, som står för data och analys som får sin validitet genom att svara inte mot samhällsmedlemmarnas egna idéer utan mot observerbart beteende, som det beskrivs med ”vetenskaplig metodik”, helst något slags mätteknik som kan ses som objektiv. Hela begreppsparet emiskt-etiskt har särskilt lanserats inom antropologin av amerikanska s.k. kulturmaterialister, som yrkar på en forskningsstrategi som i möjligaste mån bör ha etisk inriktning. Om möjligheterna till detta, och i vilken grad socialantropologin nödvändigtvis blir beroende av

emisk databildning, pågår en kontinuerlig debatt. Denna påverkas också starkt av de vetenskapsteoretiska strömningar som är kritiska mot den etiska analysens positivistiska grundvalar. I socialantropologiska forskningssammanhang är det särskilt viktigt att understryka att föregivet ”etiska” analyser kan bli starkt beroende av observatörens egna emiska idéer, d.v.s. att en frikoppling från det studerade samhällets föreställningsvärld kan ge friare spelrum för →etnocentrism.

Debatten om emiskt och etiskt kan åtminstone ha det goda med sig att socialantropologerna görs medvetna om de skilda sätt som de faktiskt bildar sina data på. Antropologiska analyser bygger mycket ofta på kombinationer av emiska och etiska betraktelsesätt, som också kan komma in på olika analytiska nivåer. Det är naturligtvis starkt önskvärt att både forskarna och deras avnämare i möjligaste mån har detta klart för sig. (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Fisher, Lawrence R, och Oswald Werner. 1978. “Explaining Explanation: Tension in American Anthropology”. *Journal of Anthropological Research*, 34:194-218.

*Harris, Marvin. 1976. “History and Significance of the Emic/Etic Distinction”. *Annual Review of Anthropology*, 5. Palo Alto, CA: Annual Reviews.

ENKULTURATION | Termen →socialisation delar socialantropologin med flera andra samhälls- och beteendevetenskapliga ämnen. Mera specifikt antropologiskt är begreppet *enkulturation*, som i stort sett har samma betydelse. Ska man söka efter skillnader i innebörd kan man säga att enkulturation, definierad som den process varigenom en individ förvärvar kulturell kompetens, mera understryker skillnaden mellan kulturer – socialisation kan i något högre grad synas framhålla en mera allmän förmåga till samhälleligt deltagande. Enkulturation är också en term som mera leder tanken till förvärvande av kunskap som är gemensam för alla samhällets medlemmar; den används mera i samband med kulturellt relativt homogena samhällen. (UB/UH 1983; textstycket är hämtat från häftets tidigare artikeln om socialisation [red.])

ENTREPRENÖR | Termen har lånats in i det antropologiska fackspråket från affärsvärlden. Såsom antropologer använder begreppet har det mer att göra med engelskans ”enterprise” i betydelsen ”riskfyllt företag”, än med den lilla speciella innebörd som ordet *entreprenör* brukar ha i ekonomiska sammanhang.

Det handlande som förknippas med *entreprenören* som typ kännetecknas av risktagande, innovationer och vinstmaximering, vare sig det gäller ekonomiska eller andra sorters värden. Den analytiska ram inom vilken *entreprenörsbegreppet* huvudsakligen använts kan i korthet beskrivas på följande sätt:

Entreprenören är en →aktör omgiven av andra aktörer som i likhet med *entreprenören* gör strategiska val i förhållande till mål, resurser och andra begränsningar, såsom sociala kostnader förknippade med olika handlingsalternativ. *Entreprenörens* →karriär kan beskrivas som en räkka →transaktioner med sin omgivning, varvid han – eller hon – upptäcker nya möjligheter som tidigare inte varit kända eller tillåtna: ofta konverteringsbanor som tillåter *entreprenören* att omvandla något med lågt värde till något med högt, d.v.s. göra vinst. Det kan medföra att andra aktörer omprövar sina föreställningar om olika sakers relativa värde och kostnad, vilket på sikt kan innebära en förändring av mönstren av resursallokeringar och värderingar.

Att just *entreprenören* blir *entreprenör* har inte sällan förklarats med hänvisning till vissa personlighetsegenskaper. Men ibland har man i stället pekat på att *entreprenören*, såsom främling på platsen eller av andra skäl, ofta är mer eller mindre marginell i det samhälle han verkar i. Okonventionella transaktioner kan därigenom medföra lägre sociala kostnader än för andra: *entreprenören* kan vara relativt oåtkomlig för omgivningens negativa sanktioner. (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Barth, Fredrik. 1971. *Socialantropologiska problem*. Särskilt kap. 9 ”Introduktion till *Entreprenörens* roll i social förändring i norra Norge”. Stockholm: Prisma (Denna introduktion publicerades först i *The Role of the Entrepreneur in Social Change in Northern Norway*, Bergen 1963.)

*Greenfield, Sidney, Arnold Strickon och Robert Aubey (utg.) 1979. *Entrepreneurs in Cultural Context*. Albuquerque: University of New Mexico Press.

ETNICITET som ord är bildat på grekiskans *ethnos*, folk. En vanligare avledning är adjektivet *etnisk*, ofta i sammanställningen *etnisk grupp*.

”Att en befolkning kallas en etnisk grupp har i allmänhet betytt att den ansetts uppfylla åtminstone följande kriterier:

att vara en i stor utsträckning (1) självreproducerande befolkning, som tenderar att (2) identifiera sig själv och identifieras av andra som en särskild kategori människor, med primär hänvisning till (3) gemensamt ursprung och gemensam härstamning, och som (4) uppvisar vissa kulturella och sociala särdrag i förhållande till andra jämförbara kategorier.

Med etnicitet har oftast åsyftats vad som med en annan tänkbar svensk avledning lika gärna skulle kunna kallas ’etniskhet’: etnicitet förkommer i samma mån som människor uppträder i form av etniska grupper, d.v.s. när folk identifierar sig (och andra) i etniska termer, tänker och betar sig i enlighet med de för respektive etniska grupp kännetecknande socio-kulturella mönstren.” (Björklund 1983:4)

Inom ramen för så pass allmänna definitioner har emellertid betoningarna lagts mycket olika. I den omfattande amerikanska sociologi som ägnats olika immigrantgrupper i USA t.ex., har etniska grupper i hög grad framställts som i första hand kulturbärande grupper. Etniska grupper är här grupper med särskilda, i ursprungsländerna framväxta kulturer; etnicitet syftar på uppvisandet av de kulturdrag som är förknippade med grupperna i fråga, och förekommer i den mån sådana kulturdrag fortsätter att tillämpas i den nya miljön. Studiet av etnicitet är här ofta nästan liktydigt med studiet av →ackulturation och *assimilering*. Ibland betonas i stället det kulturella arvets förmåga att fortplantas genom generation efter generation, vilket gynnar uppkomsten av en etnisk *pluralism*, en situation där ett antal klart urskiljbara etniska grupper

fortlever sida vid sida med ett visst mått av social och kulturell autonomi.

I motsättning härtill framstår etnisk grupp och etnicitet i ett annat, och på senare tid alltmer inflytelserikt perspektiv, som entydigt socialorganisatoriska fenomen. Studiet av etnicitet blir här inte en fråga om studiet av enskilda gruppers kulturella utveckling (i relation till omgivningen), deras etnohistoria, utan intresset bör i stället inriktas på hur kulturell skillnad organiseras i ett mångetniskt system, i termer av etniska →kategorier, och hur denna organisation strukturerar och kanaliserar →interaktionen. Ett nyckelbegrepp i sammanhanget blir *etnisk gräns*, de sociala gränslinjer över vilka den mellan-etniska kommunikationen äger rum. De markörer som signalerar gränsen, och därmed ur organisatorisk synvinkel kan sägas definiera den etniska gruppen, är inte summan av alla objektiva, iakttagbara kulturella särdrag. De särdrag som räknas och som blir socialt effektiva, är de som →aktörerna själva bedömer som signifikativa. Vissa kulturella drag används som signaler eller emblem för den etniska →identiteten, andra ignoreras; vissa radikala skillnader (inom en →grupp och mellan grupper) underkommuniceras eller förnekas. De kulturella drag som signalerar gränsen kan ändras. Medlemmarnas kulturella karakteristika kan också de förändras. Men en dikotomisering mellan medlemmar och utomstående kan ändå fortgå, om än i nya termer; och så länge består den etniska gränsen och därmed de etniska grupperna.

Fastän termen etnisk grupp, i synnerhet i vardagsspråket, oftast används om minoriteter, talar ingenting i princip emot att den används också om majoritetsbefolkningar. (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Barth, Fredrik. 1969. "Introduction". I Fredrik Barth (utg.) *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Oslo: Universitetsforlaget.

*Björklund, Ulf. 1983. *Etnicitet. Ett antropologiskt perspektiv*. Stockholm: Socialantropologiska institutet.

*Peterson Royce, Anya. 1982. *Ethnic Identity. Strategies of Diversity*. Bloomington: Indiana University Press.

ETNISK GRUPP | se →etnicitet

ETNOCENTRISM | Begreppet kan ordagrant definieras som tendensen att ”sätta det egna folket i centrum”, eller mera utförligt att uppfatta den egna gruppen och dess kultur som överlägsen andra, att använda sin egen kultur som måttstocken för andra kulturer eller att ta dess former för givna så att bärare av andra kulturer missförstås. Rasfördomar (se →stratifiering) är ett exempel på etnocentrism av ett slag som många människor numera är medvetna om och reagerar mot. Många gånger är etnocentrismen dock av ett mera omedvetet och svåråtkomligt slag. Människor har svårt att sätta sig över sin egen kulturs begrepp och värderingar (se →moral) och tar för givet att de delas av andra. De uppfattas som ”naturliga” snarare än kulturellt bestämda. Etnocentrism av detta slag drabbar samhällsforskaren som till bärare av andra kulturer ställer intervjufrågor i termer som är meningslösa för dessa; den drabbar biståndsarbetaren som förutsätter att idéer som är allmänt kända i hans eget samhälle också är det i ett u-landssamhälle och som därför misslyckas med att kommunicera med människor där om en ny teknik. Den drabbar också personer som tar för givet att ett visst beteende står för samma sak i alla kulturer, vilket inte är fallet. (Ett och samma kvinnliga beteende kan t.ex. uppfattas som sexuellt utmanande i Medelhavsområdet utan att göra det i Norden.) Motsatsen till denna sorts etnocentrism är en strävan mot ett slags kulturell förutsättningslöshet, ett försök att identifiera lager efter lager av kulturella förutsättningar i ens egna idéer. (UB/UH 1983)

Att läsa:

*LeVine, Roben A och Donald T. Campbell. 1972.
Ethnocentrism. New York: Wiley.

ETNOGRAFI | Detta är i internationellt språkbruk oftast beteckningen på det antropologiska arbetets huvudsakligen beskrivande del, där tonvikten läggs på databildning snarare än teori. (Detta bör dock inte fattas så att det råder ett absolut motsatsförhållande mellan etnografi och teori – som grundval för databildningen ligger åtminstone underförstådda teoretiska antaganden, även om forskaren

ibland inte är alldeles medveten om detta.) Studier, särskilt böcker, med omfattande data-rapportering om ett enstaka samhälle eller en enskild grupp brukar därför också benämnas ”etnografiska” eller ”etnografier”. Detta gäller särskilt när data är till stor del kvalitativa, som så ofta är fallet inom socialantropologin.

I svenskt språkbruk har etnografi (egentligen ”allmän och jämförande etnografi”) tidigare varit den officiella benämningen på det ämne som nu heter socialantropologi (eller kulturanthropologi). I vissa sammanhang, särskilt bland människor som inte har så mycket kontakt med ämnet, lever detta språkbruk kvar, vilket bidrar till en viss begreppsförvirring. Även på vissa andra språk är etnografi och socialantropologi mer eller mindre synonyma. (Se också →antropologi, →etnologi, →emiskt-etiskt.) (UB/UH 1983)

ETNOGRAFISK PRESENS | (”Ethnographic present” på engelska.) Socialantropologins beskrivningar görs ofta i ett tidssnitt som uttrycks i presens, även om de inte gäller nutid i en mera exakt mening. Dels kan en viss tid ha hunnit förflyta mellan fältarbete och avrapportering i skriftlig form, så att den situationen antropologen beskriver redan hunnit bli i viss mån historisk; dels finns det särskilt i tidigare års antropologi en tendens att i etnografisk presensform rekonstruera utomeuropeiska samhällen och kulturer i den form de tänks ha haft vid tidpunkten strax innan någon mera omfattande västerländsk påverkan satte in. (UB/UH 1983)

ETNOLOGI | Denna term har olika innebörd i olika sammanhang. I USA och i Frankrike används den i huvudsak synonymt med socialantropologi eller kulturanthropologi, som benämning på studiet av levande samhällen och kulturer. I England har tendensen i vissa sammanhang varit att kontrastera socialantropologi mot etnologi, där den förstnämnda haft en betoning på analysen av samhälls- och idésystem i ett tidssnitt och den sistnämnda haft en mera kulturhistorisk prägel.

I Sverige används beteckningen etnologi ibland på sätt som ansluter sig till dessa varierande internationella språkbruk. Sedan

1970-talets början är detta dock den officiella benämningen på det ämne som tidigare (och ibland fortfarande) benämnts folklivsforskning, och som i huvudsak studerar nordiska kultur- och samhällsföreteelser. I sin teoribildning och metodik har detta ämne mycket gemensamt med socialantropologin. (Se också →antropologi, →etnografi.) (UB/UH 1983)

EVOLUTION | se →utveckling

f

FÄLTARBETE | Det främsta kännetecknet för socialantropologins metodik är de långvariga och omfattande fältstudier varigenom antropologen får förstahandskännedom om ett →samhälle eller en →grupp och bildar sina data. Detta fältarbete kan omfatta många olika komponenter. En central del brukar utgöras av ett eller annat slags deltagande observation, där fältarbetaren strävar efter att vara med i samhällets pågående liv och se och lyssna sig till kunskap om dess kännetecken. Den deltagande observationen är särskilt viktig i forskningssammanhang där mycket av vad som förekommer kan antas vara okänt och där forskaren troligen skulle ha svårt att formulera goda frågor till samhällsmedlemmarna om företeelserna, eller där samhällsmedlemmarna själva inte kan eller vill ge upplysande information i ord som svar på frågorna.

I kombination med den deltagande observationen använder sig den antropologiska fältarbetaren av varierande arbetsmetoder, beroende på vilken särskild problematik som ska belysas. Djupintervjuer med utvalda informanter, enkäter, livshistorier, dokumentation av ekologiska förhållanden, studier i lokala arkiv, fotografering och filmning av olika händelser m.m. kan ingå i sådana metodkombinationer. Ofta väljs och utvecklas sådan metodik på grundval av vad fältarbetaren lärt sig genom den deltagande observationen, och olika metoder ingår därför för det mesta i olika faser av fältarbetet.

Av flera skäl har det varit brukligt att fältarbeten varat relativt länge – ett år anses normalt. Antropologen måste långsamt bygga upp sin insikt om samhällets livssituation och dess medlemmars synsätt genom ett deltagande som inte kan jäktas. Han eller hon kan behöva bygga upp kompetens i ett främmande språk, både för den deltagande observationen och för annan metodik. Och befolkningen i samhället eller gruppen måste också vänja sig vid att ha antropologen omkring sig i olika slags situationer, så att inte den blotta närvaron av en främmande person alltför starkt påverkar situationerna. (Se även →etnografi; →transnationalitet.) (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Agar, Michael R. 1980. *The Professional Stranger*. New York: Academic Press.

*Hannerz, Ulf. 1983. *Över gränser*. Kapitel 3, ”Tre fältstudier: USA, Västindien, Nigeria”. Lund: Liber.

g

GENUS | se →kön

GLOBALISERING | se →transnationalitet; →medier; →diaspora

GRUPP har i vardagsspråket stor utbredning och ganska vag och skiftande betydelse. Dessvärre kan detsamma sägas om dess användning i samhällsvetenskapen, även om man där oftast har en något snävare och precisare definition i tankarna. Åtskilliga kriterier har framhållits (och betonats olika starkt) för att bestämma innebörden av begreppet. Man kan säga att en grupp (i samhällsvetenskaplig mening) utgörs av ett antal människor (två eller flera; någon övre gräns går inte att ange) som någorlunda återkommande och varaktigt interagerar med varandra. De har en gemensam föreställning eller känsla av att tillsammans utgöra en enhet (”gruppkänsla”) i kraft av gemensamma egenskaper, intressen och mål, och utvecklar tillsammans vissa normer samt ömsesidiga lojaliteter och förväntningar.

Alla dessa kriterier anges inte alltid i definitioner av gruppbegreppet och under alla omständigheter är det klart att ”gruppmissighet” är en variabel: ett kollektiv av människor kan vara mer eller mindre grupplikt. En grupp måste vara någorlunda väl avgränsad, men det är långt ifrån alltid fallet att det finns något otvetydigt kriterium för medlemskap.

Ibland har det kommunikativa och interaktiva inslaget i grupper natur betonats. Men för att ett antal människor ska anses utgöra en grupp är det inte nödvändigt att alla medlemmar interagerar direkt med alla andra. Sådana grupper brukar ofta kallas *primärgrupper* (t.ex. familjer och vängrupper), till skillnad från *sekundärgrupper* (t.ex. medarbetarna i en större organisation). I den senare typen av grupp har majoriteten av medlemmarna visserligen inte direkta kontakter med varandra, men är ändå knutna samman genom den interna organisationen, d.v.s. i sina olika roller deltar de i ett avgränsat och någorlunda integrerat system.

Många grupper, särskilt informella, har en tendens att upplösas i och med att medlemmarna skingras eller dör. När man däremot talar om *korporativa grupper* tänker man på sådana som består trots att de individuella medlemmarna försvinner, genom att deras platser fylls av andra.

Det är sant att det är omöjligt att dra gränsen mellan vad som möjligen kan anses vara en grupp och vad som inte är en grupp. Men det är också ett faktum att begreppet ofta nog – även i mer vetenskapliga sammanhang – används där det definitivt inte är fråga om några grupper i den mening som har angetts här. De gamla officiella svenska ”socialgrupperna” är exempel på detta. Även beteckningen ”etnisk grupp” är olycklig, eftersom det ju inte är givet att medlemmarna där verkligen utgör en grupp. I sådana här fall utsträcks användandet av gruppbegreppet till sammanhang där man snarare borde välja ett begrepp som →kategori. (Se även →institution.) (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Homans, George C. 1951. *The Human Group*. London: Routledge & Kegan Paul.

h, i

HABITUS (latin, ”vana” och ”utseende”; etymologiskt härlett från *habere*: att ha, hålla, äga). Begreppet habitus tillämpas inom flera vetenskapliga discipliner (botanik, medicin, zoologi) och definieras som samhällsvetenskapligt begrepp kort som: system av varaktiga och överförbara dispositioner att varsebli, värdera och handla.

Genom att betona praktisk kunskap – *praktik* – i form av invanda och förkroppsligade handlingsmönster, utgör habitusbegreppet ett alternativ till handlingsteorier grundade på människors (i huvudsak) medvetna, intentionella och målrationella handlande (se →agens; →aktör; →interaktion).

Begreppet habitus (på grekiska: *hexis*) har en lång historia inom västerländsk filosofi och samhällsvetenskap. Aristoteles, skolastikerna (Thomas av Aquino), Edmund Husserl, Émile Durkheim, Max Weber, Alfred Schutz, Norbert Elias och Marcel Mauss har alla använt habitus (eller motsvarande) för att på olika sätt tänka kring inlärd och förkroppsligade benägenheter (dispositioner) och hållningar (fysiskt och mentalt). I sin berömda artikel ”Techniques of the Body” uppmärksammade Marcel Mauss t.ex. hur olika tiders skiftande kroppsliga fostran och inläring (se →socialisation; →enkulturation) synliggörs genom olika historiska *stilar* att utföra exempelvis dans, simning eller handskrift (och som med tiden gett upphov till termer som koreografi, grafologi, handstil, skrivstil; se →kulturell form).

Med Pierre Bourdieu (1930-2002) blev habitus från mitten av 1960-talet ett väsentligt mer utvecklat samhällsvetenskapligt begrepp och grund för en relationell teori om ett av samhällsvetenskapens mest grundläggande problem: Hur vi bäst förklarar förhållandet mellan människa och →samhälle eller, om vi vill, mellan medborgare och stat; individ och →grupp; aktör och →social struktur. Dvs. den ständigt återkommande frågan om ”struktur vs. agens”, som ytterst är en fråga om hur de biologiska varelser som vi kallar människor

stegvis och oavbrutet formas till att bli samhällsvarelser och hur dessa, genom att vara som de är och göra det de gör, dagligen och tillsammans bildar det vi kallar samhället.

Två sätt att med hjälp av habitusbegreppet ta sig an denna vida samhällsvetenskapliga fråga kan nämnas: Genom att 1) använda habitus som en teori om socialisation eller enkulturation med betoning på förkroppsligande snarare än ”internalisering” – eftersom det senare ofta alltför ensidigt betonar vad som ristas in i de mentala strukturerna, vilka betecknar *en del*, men inte hela det fenomen som habitusbegreppet är menat att fånga in, i termer av kroppsliga dispositioner att varsebli, värdera och handla. Genom habitus blir underförstådda norm- och hierarkisystem minst lika viktiga att förstå effekterna av, som t.ex. officiella läroplaner och belöningsystem.

Och genom att 2) använda habitus som en alternativ handlingsteori där begreppet enkelt uttryckt tjänar som ett förklarande led mellan sociala förhållanden (struktur) och individers och grupper beteende och handlande (agens). Ur detta perspektiv betecknar habitus människors levnadshistoria omvandlad till kropp, ett förkroppsligat ”arv” som kommer till uttryck i fysiska och mentala hållningar, stilar och inte minst livsstilar. Med hjälp av habitusbegreppet kan människors vanemässiga beteende observeras i en social värld vars spelregler de agerande över tid utvecklats ett särskilt sinne för, utan att denna praktiska (och ”omedvetet strategiska”) kunskap – detta *spelsinne* – behöver vara särskilt medveten eller praktiserad med tydlig avsikt och intention. Genom människors vanor och livsstilar analyseras således hur de betingelser som individer och grupper lever och verkar under skapar betingningar i form av dispositioner, när de inpräglas i människor som strukturerade och strukturerande strukturer, matriser, scheman ur vilka varseblivning, klassificering, värdering och handling genereras.

Hos Bourdieu ersatte habitus med tiden andra dispositionsbegrepp som *etos* och *attityd* (och i viss mån ”alienation”) som i likhet med habitus för samman sociala strukturer och individers (och kollektivs) genom sam-

hällelig påverkan strukturerade och strukturerande benägenheter att vara och göra – och därigenom också bidra till att tillsammans med →institutioner ”göra samhället”. (RG 2017)

Att läsa:

*Bourdieu, Pierre. 1990 [1980]. *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.

*Bourdieu, Pierre och Loïc J. D. Wacquant. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.

*Broady, Donald. 1991. *Sociologi och epistemologi: Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Kapitel 3, ”Nyckelbegreppen”. Stockholm: HLS Förlag. (Finns i fulltext på internet.)

*Wacquant, Loïc. 2006. ”Habitus”. I Jens Beckert och Milan Zafirovski (red.). *International Encyclopedia of Economic Sociology*. London: Routledge.

HUSHÅLL är ett vanligt till synes oproblematiskt begrepp i vardagliga sammanhang. Det förekommer även i ett flertal olika discipliner förutom antropologin – historia, demografi, ekonomi, sociologi, statistik, osv. Det finns knappast någon entydig definition av ”hushåll”, utan dess innebörd måste kontextualiseras (se →kontext) och därigenom analyseras, förklaras.

Hushåll har med hus, hem att göra, det som räknas till hemmet. Men problemet är vad hem i sin tur innebär, och vilka som räknas till hemmet/huset. Hem kan även i mer överförd bemärkelse handla om riket, folket, hemlandet, folkhemmet. Det/de som hör till, det kända, inkluderade, i motsats till det främmande, exkluderade. Förutom engelskans *household* kan begreppet vidgas i litteraturen till *domestic* (franska *domestique*, av latinska *domus*, hus), som har motsvarande konnotationer. En vanlig avgränsning av ”hushåll” är samboende. Samtidigt ligger tonvikten oftast på ekonomiska och reproduktiva förhållanden, hushållet som ett slags samhällets minsta byggsten, en enhet baserad på ”produktion, reproduktion, konsumtion och →socialisation”.

Många gånger flyter begreppen hushåll och familj samman i beskrivningar och analyser men bör åtskiljas. Om samboende är ett framträdande kriterium, vet vi att människor kan sammanbo utan att räkna sig som familj eller släkt. Ensamstående personer kan räknas

som hushåll. Människor kan också bo samman utan att uppfattas som ett hushåll, t.ex. en internatskola. Familjer kan också vara utspridda, t.ex. när människor migrerar, och man talar om transnationella familjer (se →transnationalitet; →diaspora) som kan bestå av flera mindre boendeenheter som ändå delar ekonomiska möjligheter och skyldigheter. Det får konsekvenser för hushållens organisation både för migranter och för de som stannat kvar. I litteraturen beskrivs ibland sådana hushåll som ”transnationella hushåll”.

Hushåll förändras över tid och här spelar flera faktorer in: demografiska förhållanden, som livslängd, fertilitet, giftermålsålder, genusrelationer (se →kön; →ålder), men liksom klass, makt och hierarki (se →stratifiering), försörjningsmöjligheter, migrationsprocesser (se →diaspora), politiska konflikter och krig. Med andra ord, hushåll utformas i relation till samhällets politiska-ekonomiska strukturer, och till kulturella normer och värderingar. Människor omfattar ofta ideal om hur hushåll ska vara organiserade men dessa ideal motsvaras inte nödvändigtvis av praktiken. Den dynamiken måste alltid ingå i en analys av hushållsrelationer. Det handlar om att ställa frågor om hur hushåll avgränsas i tid och rum, vilka aktiviteter som ingår, vem som gör och kontrollerar vad, och hur tillhörighet räknas.

Hushåll, liksom familj, kom tidigt att ingå i en analytisk uppdelning mellan ”privat” och ”offentligt” (allmänt), som ett slags generell organisatorisk uppdelning av samhällelig verksamhet. Det offentliga / allmänna handlade om politisk makt och kontroll och identifierades med män, medan det privata stod för familjerelationer, kvinnor och barnalstrande, hushållens centrala funktion. Under 1970-talet började studier av familj och hushållsrelationer definitivt att ta nya vändningar genom fokus på genus och kvinnors positioner och roller (se →kön; →roll; →social struktur). Den oproblematiserade åtskillnaden mellan privat och offentligt - vars vidhängande antaganden var en motsvarande åtskillnad mellan kvinnligt/manligt, natur/kultur - kom att starkt kritiseras. ”Det personliga är politiskt”, den feministiska rörelsens centrala stridsrop, fick

stor betydelse för antropologins syn på kvinnors arbete och positioner, på →släktskap och genus, och därmed på den stelbenta uppdelningen mellan offentligt och privat.

Frågan måste ständigt aktualiseras om vilka kriterier man använder för att benämna sociala enheter, grupper, som ”hushåll” eller ”familj”. Liksom i så många andra sammanhang handlar det om relationen mellan de etiska och emiska (se →emiskt-etiskt) distinktionerna. (KN 2017)

Att läsa:

*Goody, Jack R. (red.). 1969. *The Developmental Cycle of Domestic Groups*. Cambridge: Cambridge University Press.

*Moore, Henrietta. 1988. *Feminism and Anthropology*. Routledge.

*Stack, Carol. 1974. *All Our Kin, Strategies for Survival in a Black Community*. Harper & Row Publ.

*Yanagisako, Sylvia. 1979. ”Family and Household”. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 8: 161-205.

HÄRSTAMNINGSGRUPP | se →släktskap

IDENTITET | Detta är ett begrepp som är centralt för många vetenskaper, och som de dessutom i stigande grad kommit att dela med vardagsspråket. Detta innebär också att det i olika sammanhang behandlas på olika sätt och får varierande innebörd. I princip bör all information om en individ eller grupp kunna ses som en del av deras identitet, men individuella medvetanden liksom kulturer kan variera mycket i sina uppfattningar om vad för slags information som är särskilt viktig för identiteten – utseende, födelseort, yrkestillhörighet etc. Identitet tenderar alltid att ha två sidor, som ibland sammanfaller och ibland står i motsättning till varandra: individer eller grupper har sin egen identitetsuppfattning, d.v.s. om vad som är korrekt och väsentlig information om dem, men de tillskrivs också en identitet av andra som de har relationer till. I det sociala livet påverkar dessa två slags identitetsuppfattningar ständigt varandra. Den information som bildar en identitet kan vara mer eller mindre sammanhängande; är den direkt motsägelsefull brukar detta beskrivas som ”identitetskonflikt”. Begreppet identitet kopplas ofta till någon precisare bestämning som t.ex. i personlig identitet, social identitet,

gruppidentitet, kulturell identitet eller etnisk identitet. I flera av dessa fall gäller identitetsproblematiken uppenbarligen inte bara vad som är giltig och betydelsefull information om individer utan också kategoriseringar, grundvalar för gruppbyggnad och solidaritet, och upprätthållandet av sociala gränser. Det antropologiska studiet av identitetsfrågor har särskilt gällt kulturella variationer i identitetsbegrepp för individer och grupper och i de symboliska uttrycksmedlen varigenom man kommunicerar om identiteter, samt relationer mellan identitet och →social struktur. (Se →etnicitet; →diaspora.) (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Jacobsson-Widding, Anita (utg.). 1983. *Identity: Personal and Socio-cultural*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

IDEOLOGI | Antropologer som använder begreppet →kultur i den vidare bemärkelsen, brukar ofta se kulturer som (analytiskt) bestående av ett antal inbördes relaterade delsystem, varav ideologin är ett (vid sidan av t.ex. den →sociala strukturen och det tekniskt-ekonomiska systemet).

Ideologin brukar då anses omfatta de värderingar, normer, kunskaper, trosföreställningar, liksom den etik (se →moral), världsbild o.s.v. som delas av (en stor del av) medlemmarna i ett →samhälle. Alltså står begreppet ideologi här för ungefär samma företeelser som förespråkare för ett snävare kulturbegrepp brukar kalla just "kultur".

Utanför antropologin, inte minst i mer vardagliga sammanhang, används ordet vanligen i en snävare betydelse. Alltsedan Marx o.a. tänkare syftar det nämligen ofta på ett idésystem vars syfte eller funktion är att förklara, rationalisera eller rättfärdiga ett handlingsmönster, ett samhällsligt sakernas tillstånd e.d. (såsom ibland när man talar om en dominerande elits ideologi, eller att befrämja en viss sak eller utveckling som när man talar om politiska ideologier). (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Kaplan, David och Robert Manners. 1972. *Culture Theory*. Särskilt kap. 3 "Types of Culture Theory". Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

INITIERING; INITIERINGSRIT | se →passagerit

INSTITUTION har trots skiftande definitioner och användningar oftast givits en enhetlig grundläggande innebörd: en institution är en relativt varaktig, etablerad uppsättning standardiserade beteenden som hänger nära samman med varandra.

Men variationen i användningen är också påfallande: ibland syftar begreppet på relativt enkla samlingar av institutionaliserade beteenden, exempelvis det skämtbeteende som präglar s.k. *joking relationships* mellan vissa →kategorier av släkt i en del samhällen. Vid andra tillfällen hänför sig begreppet till omfattande komplex av standardiserade procedurer inom vida sektorer av ett samhälle, så att t.ex. ett samhälles politiska (eller ekonomiska) system betecknas som en av dess institutioner (här används ofta termen institutionell sfär snarare än bara institution).

På sin väg mot institutionalisering har många av de företeelser man brukar beteckna som institutioner inte bara formaliserats, förbundits med sanktioner och mer uttalade normer. Processen har i många fall också inneburit uppbyggandet av konkreta organisationer med personella och materiella resurser till sitt förfogande för att handskas med de problem eller behov som institutionen uppfattas som förknippad med. Det här gör att en institution betraktad som en abstraktion i termer av beteende, ofta har sin motsvarighet i en →grupp eller organisation (eller en uppsättning grupper) som utför detta beteende. Inte sällan (särskilt i vardagsspråket) används institutionsbegreppet för att beteckna båda aspekterna. När man talar om fängelser (socialbyråer, skolor...) som institutioner, för det oftast tankarna till byggnader med särskilda inredningar, tjänstemän av olika slag, liksom till relationerna mellan tjänstemän och mellan tjänstemän och "klienter", men också till de procedurer och regler som kännetecknar verksamheten, o.s.v. Många författare har velat framhäva den analytiska distinktionen genom att strikt reservera begreppet institution för abstraktioner i beteendet (och institutionen i fråga blir då snarast "fängelseväsendet" o.s.v.), medan

de grupper som är förknippade med sådana institutioner borde betecknas med hjälp av andra termer. Vissa författare har använt ordet *association* för den typ av grupp det här brukar vara fråga om, d.v.s. målorienterade grupper där medlemskapet är förvärvat. En konsekvens av denna terminologi blir att man kan vara medlem i en association, men inte i en institution. (UB/UH 1983)

INTERAKTION | Begreppet kan kort sägas betyda växelspel mellan ett antal individer eller kollektiv i kontakt med varandra.

Strängt taget kan interaktion avse vilka slags växelverkande enheter som helst, t.ex. idéer. *Social* interaktion syftar mer entydigt på människor, →aktörer, och begreppet brukar förbehållas sådant samspel som bygger på *symbolisk kommunikation*, alltså inte t.ex. en oavsiktlig fysisk kollision (se →symbol). För det mesta avser begreppet direkta kontakter ansikte mot ansikte, men det kan också hänföra sig till indirekta, förmedlade av någon mellanhand eller något opersonligt medium (såsom brev; se →medier).

Interaktion brukar beskrivas som en process där aktörens mer eller mindre målinriktade handlingar (se →agens) tolkas och utvärderas av medaktören (om de bara är två). Denna i sin tur kan leda till att korrigera sin uppfattning om den andre och om hela situationen, och kanske till att modifiera sin egen strategi. På så sätt kan handlingarna och deras tolkningar successivt förändra förutsättningarna för interaktionen. Om interaktionen är långvarig eller återkommande växer ömsesidiga förväntningar fram som kan utvecklas till etablerade rollmönster (se →roll).

Det har ofta framhållits att interaktion är vad fältantropologer (eller -sociologer) kan direkt iaktta, och att det är på grundval av sådana observationer de kan göra abstraktioner i andra termer. När man t.ex. talar om en social relation brukar detta basera sig på iakttagelser av interaktion som upprepas regelbundet mellan samma aktörer.

För många forskare intar analysen av social interaktion en nyckelställning i den meningen att det bara skulle vara genom förståelse av vad som sker i interaktionen mellan

människor man kan förstå hur abstrakta storheter som personligheter, normsystem och →sociala strukturer bildas, förändras och upprätthålls.

För andra forskare har studiet av interaktion i sig självt utgjort ett begränsat men centralt forskningsfält: man har, ibland med stor subtilitet, utforskat regelbundenheter och variationer i interaktionens former, spelregler och strategier. (Se även →transaktion.) (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Goffman, Erving. 1970. *När människor möts*. Stockholm: Bonniers. (Ursprungligen under titeln *Interaction Ritual*, 1967.)

*Parsons, Talcott 1968. "Social Interaction". Under uppslagsordet "Interaction" i *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: Collier-Macmillan.

j

JÄMFÖRELSE | Antropologin beskrivs ibland som "det jämförande studiet av →samhällen och →kulturer". Men på vilka sätt jämför antropologer egentligen? På ett sätt kan man tycka att mycket antropologi inte är jämförande alls. Den består av "etnografier", studier av enstaka samhällen. Av studier med mera uppenbart jämförande, "komparativ" inriktning finns i huvudsak två slag. Den ena sorten betecknas ofta "kontrollerad jämförelse". Här görs jämförelsen mellan två eller några få samhällen som är mycket lika varandra; oftast är de historiskt närbesläktade och ligger intill varandra. Men de skiljer sig åt ur någon väsentlig aspekt, och meningen är att utröna vad detta beror på, eller vad det får för följder. Att de i övrigt är så lika varandra avses innebära att forskaren har något av en experimentsituation, han kan isolera enstaka faktorer för analys.

Den andra typen av jämförelse som särskilt förekommer som en speciell forskningsgren i amerikansk antropologi brukar ofta benämnas "*cross-cultural*", tvärkulturell (men

denna term används inte enbart i detta sammanhang). Här isoleras något fåtal faktorer som står i något slags hypotetiskt samband med varandra, och den statistiska korrelationen mellan dem studeras inom ett urval som gjorts ur ett större antal samhällen. Denna typ av jämförelser har utsatts för åtskillig kritik av olika skäl: Kan man verkligen isolera ett fåtal faktorer ur ett större socialt och kulturellt sammanhang? Hur kan man avgränsa samma slags enheter i olikartade kulturer? Hur kan man avgöra att de olika "fallen", alltså samhällena, är oberoende av varandra? Duger verkligen befintliga etnografier för sådana jämförelser? Somliga antropologer anser att svårigheterna med tvärkulturell metodik är så stora att forskningstypen är av ringa värde. Andra griper sig an med att försöka lösa de tekniska problemen.

Om dessa två typer av jämförelser är de mest påtagliga bör det också understrykas att sannolikt all antropologi är åtminstone underförstått jämförande. Hela ämnets begreppsapparat är beroende av att antropologerna kumulativt ser kontraster och paralleller mellan olika samhällen och kulturer, och eftersom antropologin till sitt ursprung är en västerländsk vetenskap kan det också sägas att västerländskt samhälle och kultur får en särskild roll som jämförelseobjekt i förhållande till andra, antingen detta klart utsägs eller inte. Men i detta ligger förstås också en risk, nämligen att västerlandet kan bli en →etnocentrisk måttstock för allting annat. Detta är ett av de problem som ständigt konfronterar antropologin.

Det som behandlats här ovan gäller enbart jämförelser *mellan* samhällen. Det är den typiska formen för jämförelser inom antropologin. Men det förekommer också jämförelser mellan grupper och delkulturer (se →kultur) inom ett samhälle, och i vissa jämförande studier kombineras båda jämförelsetyperna, när skillnader som finns mellan samhällen också har motsvarigheter inom mera heterogena samhällen. (Se även →kontext.) (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Hammel, EA. 1980. "The Comparative Method in Anthropological Perspective". *Comparative Studies in Society and History*, 22:145-155.

*Köbben, Andre JF. 1970. "Comparativists and Non-Comparativists in Anthropology" I A *Handbook of Method in Cultural Anthropology*. Raoul Naroll och Ronald Cohen (utg.), Garden City, NY: Natural History Press.

K

KARRIÄR | I vardagligt språkbruk är en karriär något en individ kan ha i yrkeslivet, och man använder termen särskilt om han eller hon rör sig uppåt, mot bättre villkor och högre positioner, någorlunda snabbt. Den som har en sådan karriär antas också ofta ägna sig åt att medvetet planera och styra den, som ett värde i sig självt. Som begreppet används i socialantropologi och besläktade vetenskaper har det en vidare innebörd. Det är helt enkelt en sekvens av levnadsomständigheter som en individ genomgår, genom hela livet eller någon kortare period. I vissa samhällen med enklare struktur är de flesta människors livskarriär ganska likartad och förutsägbar, den utgör en livscykel där fasernas innehåll i stort sett bestäms av →kön och →ålder. Det är företrädesvis i studiet av de mera komplexa samhällena som begreppet karriär har kommit i bruk, där variationsmöjligheterna är flera och förutsägbarheten åtminstone mera begränsad. Här kan socialantropologins hela vanliga analytiska apparat – rollrepertoar (se →roll), →nätverk, →nisch etc. – användas för studiet av individens levnadsomständigheter i varje särskild fas. Men i karriäranalysen studeras dessa därtill diakroniskt, d.v.s. man studerar hur de förändras över tid. Avsikten är främst att klarlägga typiska mönster, vad som styr förändringarna och vad de får för vidare konsekvenser, både för individerna och för samhället. Naturligtvis kan här delkarriärer avgränsas från särskilt studium, inom yrkeslivet, →hushållets liv eller liknande. Men målet kan också vara att relatera sådana delkarriärer till varandra och se individens liv som en helhet. *Livshistorier* är en typ av →etnografiska data som är särskilt nära förknippad med karriäranalys.

Även om karriäranalyser för det mesta har individen som grundläggande enhet förekommer det att sådana analyser också görs av andra enheter, såsom →grupper eller enstaka relationer, som likaså kan genomgå olika faser. (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Glaser, Barney G. och Anselm Strauss. 1971. *Status Passage*. London: Routledge & Kegan Paul.

*Hannerz, Ulf. 1980. *Exploring the City*. Kapitel 7, "Conclusion: the Construction of Cities and Urban Lives", New York: Columbia University Press.

KAST | se →stratifiering

KATEGORI | En kategori syftar på ett antal enheter (som kan vara människor, djur, föremål etc.) som i tanken förs samman därför att de har någon egenskap gemensam.

Varje →kultur har sina sätt att kategorisera tillvaron, att intellektuellt dela in företeelser i världen i meningsfulla sorter. När man därför talar om kulturella kategorier vill man poängtera just detta förhållande; skillnader mellan olika kulturer består inte minst i olikartade kategoriseringar av tillvaron – vad som är en betydelsefull likhet i en kultur kan sakna relevans i en annan.

När man begreppsmässigt för samman vissa människor p.g.a. att de delar någon egenskap som uppfattas som socialt väsentlig, talar man ibland om en *social kategori*. Exempel på sådana i vårt eget samhälle skulle kunna vara pensionärer och egna företagare. Sådana kategoriseringar innehåller i sig inga antaganden om sociala relationer eller samhörighetskänslor mellan individerna i fråga. Däremot betyder det att folk i allmänhet i många sammanhang finner det rimligt att tänka på alla de människor som har pension (eget företag) som just "pensionärer" ("egna företagare"). Och att så är fallet beror väl oftast på att man gör antaganden om att den egenskap som utgör grunden för kategoriseringen, är korrelerad med en rad andra egenskaper. Kategoriseringen hjälper oss att "veta var vi har folk", och ofta ger den ledtrådar till vad vi har anledning att förvänta oss av dem och därmed till hur vi bör förhålla oss när vi träffar folk som

tillhör dessa kategorier. (Se även →emiskt-etiskt; →grupp; →roll.) (UB/UH 1983)

KINDRED | se →släktskap

KLASS | se →stratifiering

KLIENT | se →patron-klientrelation

KONTEXT | Begreppet härrör från det latinska verbet *texere*, att väva, foga, och *contexere* blir att sammanväva, sammanfoga. Kontext är ett begrepp som förekommer inom flera discipliner – filosofi, litteraturvetenskap, lingvistik, historia. Begreppet har tidigt haft en särskild plats i förhållande till textanalys, hur texters olika delar förhåller sig till varandra och bestämmer deras inbördes mening.

Context på engelska är vanligare förekommande i vardagligt tal än på svenska, men under senare år har *kontext* alltmer kommit att användas i mer ospecificerade (vardagliga) sammanhang och uppfattas då som ett annat (mer pretentiöst?) ord för just *sammanhang*. Men frågan är, vad innebär "sammanhang"? Ett problem har varit/är att en "kontext" många gånger inte problematiseras, utan tas för given – man sätter in något "i sin kontext" – men det blir oklart ur vilket perspektiv och vad som i så fall utgör dess relevans. Vad är ett meningsfullt, relevant sammanhang för ett visst fenomen, en viss händelse, en specifik berättelse och hur avgör man det?

Kontext handlar om att begripliggöra, att skapa en rimlig tolkning givet de förhållanden och relationer som beskrivs och analyseras. För antropologins del är kontext ett centralt begrepp, men dess innebörd har förändrats över tid och många gånger stått opproblematiserat. Kontext hänger nära samman med tolkning, mening och →jämförande. Att kontextualisera innebär att avgränsa, att bestämma vad som ska inkluderas och vad som därmed ska exkluderas i en beskrivning och analys. Det innebär att försöka avgöra vilka samband som bidrar till forandet av exempelvis en viss →hushållsorganisation, eller migrationsprocesser, eller en religiös →ritual.

Vilken kunskap krävs för att tolka dessa fenomen? Vilken innebörd har begreppen hushåll, migration, ritual? På vilket sätt förhåller sig antropologens kunskap och perspektiv till de människors som antropologen studerar?

För den tidiga antropologin utgjorde *kultur* kontexten och en företeelses *funktion* i den →sociala strukturen och organisationen. Men kulturbegreppets innebörd har förskjutits över tid (se →kultur), liksom funktionsbegreppet och dess teoretiska betydelse i samhällsanalyser. Malinowski hör till de som tidigast framhöll vikten av att granska och ifrågasätta kontexten. Då gällde kritiken främst den tidens evolutionistiska studier (se →utveckling) och deras →jämförelser av samhällens inbördes plats på en tänkt utvecklingskala.

Sammanfattningsvis kan man säga att kontext handlar om sambanden mellan företeelser/fenomen som t.ex. begrepp, berättelser, →institutioner, →grupper, osv. Vilka sambanden är utgör en tolkningsfråga som formas av antropologens teoretiska inriktning, och därmed hur en specifik studie avgränsas längs olika dimensioner, inte minst tid och rum. Centralt är frågan hur människors egna uppfattningar om tillvarons olika aspekter förhåller sig till antropologens tolkningar (se →emiskt-etiskt). Därmed följer att kontextualiseringars relevans och studiers avgränsning blir ett återkommande tema för teoretiska och metodologiska diskussioner. (KN 2017)

Att läsa:

*Dilley, R.M. (red.). 1999. *The Problem of Context*. New York, Oxford: Berghan Books.

*Melhuus, Marit 2002. "Issues of relevance: Anthropology and the challenges of cross-cultural comparison, i A. Gingrich och R. Fox (red.) *Anthropology, By Comparison*. London: Routledge.

KORPORATIV GRUPP | se →grupp

KULTUR | Detta är ett av socialantropologins allra viktigaste begrepp, inte entydigt ens inom detta ämne och ett av de mångtydigaste orden i allmänt språkbruk.

Den vanligaste innebörden av ordet kultur, i svenskan och i många andra språk, har

länge varit kvalificerad intellektuell och estetisk verksamhet och dess produkter, tex. inom vetenskap, litteratur, musik och bildkonst (se →kulturell form). Under senare år har det förekommit strävanden att "bredda" detta kulturbegrepp till att omfatta också andra verksamheter som på ett eller annat sätt ger människor tillfredsställande upplevelser. På grund av de kulturpolitiska konsekvenser en sådan breddning får har den varit påtagligt kontroversiell.

I antropologin kan man numera i första hand urskilja två betydelser hos begreppet kultur, en bred och en något snävare. I det ena fallet kan begreppet bli mer eller mindre synonymt med "mänsklig livsform". En kultur är då den helhet som består av en →grupps eller ett helt →samhälles idéer och beteenden liksom de föremål människorna där producerar ("materiell kultur"). Detta begrepp kan också omfatta de sociala relationerna mellan människorna och rentav människorna själva. Det blir då även synonymt med ordet "samhälle" i sin vidaste mening. Med detta vida begrepp uppnår man en betoning av helhet och integration – allt det begreppet omfattar antyds hänga ihop. Det innebär också en betoning av variation – pluralformen "kulturer" är lika viktig som singularformen. Man understryker mänsklighetens formbarhet; att människor beter sig olika på olika håll i världen därför att de lär sig att bete sig olika (se →enkulturation; →socialisation; →habitus).

Den litet snävare innebörden av det antropologiska kulturbegreppet, som under senare år vunnit terräng, är mera specifikt inriktat på idéplanet av mänskligt liv. Det är därmed något mera besläktat med det vardagsspråkliga kulturbegreppets betoning av intellektuell och estetisk verksamhet kulturbegreppet står här för gemensamt, "kollektivt" medvetande. Detta att idéer betraktas som delade innebär att man fokuserar dels på idéerna som sådana, dels på de medel varigenom de kommuniceras mellan människor (se →medier). I det sistnämnda fallet riktas uppmärksamheten t.ex. på språk, →ritual och annat i vid mening →symboliskt handlande. Riktningar som

”symbolisk antropologi” och ”kognitiv antropologi” spelar en framträdande roll inom kulturstudier i denna något specifika mening.

I studier av mindre, relativt homogena samhällen har antropologer tenderat att räkna med att de flesta medlemmar är delaktiga i samma idéer, så att ”en kultur” på idéplanet har svarat mot ”ett samhälle” på de sociala relationernas plan. Det kan diskuteras hur realistiskt detta antagande varit. I mera komplexa samhällen är det i alla fall uppenbart att många idéer och idékomplex delas av somliga men inte alla, och att dessa skillnader beror bl.a. på varierande levnadsomständigheter och intressen. I dessa samhällen blir det följaktligen särskilt nödvändigt att rikta uppmärksamheten inte bara mot den kultur alla delar utan också mot *delkulturer* (”*subcultures*” på engelska) och deras inbördes sammanhang.

Antropologer är särskilt noga med att betona att människor uppfattar sin omvärld genom kulturella linser. Så är t.ex. →kön, →ålder, →släktskap eller naturens djur och växter biologiskt givna företeelser som står utanför kulturen. De kan definieras på olika sätt i skilda idévärldar, och dessa definitioner styr människors handlande gentemot dem. Å andra sidan påverkas kulturens idéer förstås också av människors praktiska erfarenheter. Detta växelspel mellan kultur och erfarenhet är dock mycket subtilt.

En stor del av de antropologiska kulturstudierna gäller vad som händer mellan människor som är fullvärdiga medlemmar i den kulturella gemenskapen, de som vet vad man behöver veta och alltså har *kulturell kompetens*. I andra studier problematiseras just förvärvandet av denna kompetens, i →socialisations- eller →enkulturationsprocesser (se även →habitus), eller mötet mellan individer eller grupper med olika kulturkompetens (se →ackulturation). Eftersom människor tenderar att ta sin egen kultur för given (s.k. →etnocentrism) kan sådana möten leda till olika missförstånd och förvecklingar och inge känslor av obehag. Med en kanske ofta onödigt drastisk term beskrivs detta ibland som ”kulturchock”. (Se även →emiskt-etiskt) (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Hannerz, Ulf, Rita Liljeström och Orvar Löfgren (utg.). 1982. *Kultur och medvetande*. Stockholm: Akademilitteratur.

*Hannerz, Ulf. 1983. *Över gränser*. Kapitel 6, ”Om skillnader i kulturlighet”. Lund: Liber.

*Keesing, Roger M. 1974. ”Theories of Culture”. *Annual Review of Anthropology*, 3. Palo Alto, CA: Annual Reviews.

KULTURELL FORM | Människligheten använder sina sinnen – syn, hörsel, känsel, smak, lukt – för att ta emot intryck och idéer från omvärlden, och människor skapar också alla slags kulturella former för att uttrycka sig och nå fram till varandra genom sinnena. Detta är grundläggande för kommunikation och kultur överallt, samtidigt som formerna visar stor mångfald och variation. Här ingår talspråk, kroppsspråk, skriftspråk, liksom bild, skulptur, design, arkitektur och musik, sång och dans (se →symbol). I olika kombinationer har sådana former sammanfogats till →ritualer som varit centrala i mänskligt liv. Efterhand har mänskligheten utvecklat medieteknologier som förmedlar och bevarar vissa av dessa kulturella former allt effektivare i tid och rum: allt från tryckkonst till telefon, TV och Internet. Mänskliga grupper har också format sina egna estetiska värderingar av hur dessa kulturella former används. Att nå ett samlat grepp om kulturella former som samtidigt belyser deras variationsrikedom och förändringar är en av antropologins centrala uppgifter. (Se även →medier) (HW 2017)

Att läsa:

*Williams, Raymond. 2003 [1974]. *Television: Technology and Culture Form*. London: Routledge Classics.

*Turner, Victor. 2008 [1969]. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. New Brunswick, NJ: Aldine Transaction.

KULTURELLT KAPITAL | se →symboliskt kapital

KULTURKONTAKT | se →ackulturation

KÖN | Män och kvinnor har olika funktioner i mänsklighetens fortplantning och uppvisar påtaglig kroppslig olikhet (s.k. könsdimorfism). Det har därför alltid varit frestande att anta att alla könsskillnader härrör sig ur ”den

mänskliga naturen”. I själva verket är det dock så att även om alla samhällen erkänner könskillnader, behandlar de dem på mycket olika sätt och skapar varierande slags kulturella påbyggnader över det biologiskt givna.

Män och kvinnor är alltid fundamentala sociala kategorier, även om man i vissa samhällen också ger utrymme för något slags mellankategori. Eftersom män och kvinnor förväntas utföra skilda sysslor, uppvisa olika slags personlighet, och förhålla sig annorlunda mot varandra än inbördes är det rimligt att tala om skilda könsroller (se →roll). I enklare samhällen utgör kön tillsammans med →ålder oftast den huvudsakliga grundvalen för samhällets arbetsdelning.

På senare år har det i engelskspråkig socialantropologisk litteratur blivit brukligt att använda termen ”gender” (genus) för att beteckna de sociala och kulturella aspekterna av kön och könsföreteelser. Särskilt sedan kvinnoforskningen vuxit sig starkare inom socialantropologin har stort intresse ägnats åt hur variationer i könsrollerna kan relateras till skillnader i bl.a. ekologi, teknologi och former av social →stratifiering i samhället som helhet. Tendensen är tydlig att kvinnor i högre grad ägnat sig åt →hushållsarbete, →barnavård och andra sysslor som fordrar mindre rörlighet, medan män varit framträdande i samhälleligt beslutsfattande och sysslor som kräver rörlighet (t.ex. jakt på storvilt).

Men variationerna mellan samhällen är alltså också stora. Det finns andra samhällen än vårt eget där många sysslor kan utföras av både män och kvinnor, liksom samhällen där vissa kvinnoroller eller kvinnogrupper tillerkänns →politisk betydelse. Det finns också samhällen, t.ex. många afrikanska jordbruks-samhällen, där kvinnor har den klart tyngre försörjningsbördan.

I många samhällen har män och kvinnor omfattande vardaglig kontakt, fastän på varierande sätt kringgärdad av regler. I andra samhällen isoleras särskilt kvinnor i fruktsam ålder i stor utsträckning från män som inte tillhör det egna →hushållet. Detta brukar hänga samman med att hushållets *ära* tillmäts stor betydelse, och att denna är starkt förknippad med dess kvinnors goda rykte (eller snarare

brist på dåligt rykte). *Purdah* i muslimska samhällen är ett känt exempel på sådan segregation av könen.

Förutom arbetsdelning och →interaktionsformer har den socialantropologiska forskningen om könsföreteelser också gällt den →symbolism som är förbunden med könen och relationerna mellan dem, samt skillnader mellan manliga och kvinnliga perspektiv. Det har framhållits att män och kvinnor p.g.a. sina olika platser i samhällslivet tenderar att få olika erfarenheter, värderingar och intressen, och att mycket av den tidigare forskningen i hög grad speglar den manliga hälften av samhället. (UB/UH 1983)

Att läsa:

*La Fontaine, J.S. (utg.). 1978. *Sex and Age as Principles of Social Differentiation*. ASA Monographs no 17. London: Academic Press.

*Ortner, Sherry och Harriet Whitehead (utg.). 1981. *Sexual Meanings*. Cambridge: Cambridge University Press.

*Rapp Reiter, Rayna (utg.). 1975. *Towards an Anthropology of Women*. New York och London: Monthly Review Press.

*Rosaldo, M och L Lamphere (utg.). 1974. *Woman, Culture and Society*. Stanford: Stanford University Press.

KÖNSROLL | se →kön; →roll

l, m

LIVSCYKEL | se →karriär

MAKT | se →politik; →stratifiering; →symboliskt kapital

MATRILINJÄR | se →släktskap

MEDIER | Det förra århundradet präglades av en omfattande utveckling av nya medier som gett mänskligheten alltmer mångskiftande möjligheter att uttrycka sig och kommunicera (se →kulturell form) i tid och rum, med betydande konsekvenser för →kultur och →samhälle, inte minst i globala relationer (se

→transnationalitet; →diaspora). Inom samhällsvetenskaperna och antropologin syftar mediebegreppet på kommunikationsteknologier: tidningspress och böcker, film, radio och television, och nya medier som Internet med sociala medier, såväl som brev, telefon, måleri, affischer, till och med trummor och rök-signaler. Mediernas antropologi är relativt ny, den etablerades på 1990-talet. Marshall McLuhan introducerade på 1960-talet idén att ”mediet är meddelandet”, d.v.s. att medierna formade innehållet. Det var en kritik av tidigare medieforskning med utgångspunkt i Frankfurtskolans argument att medierna innehåll manipulerade den stora massan. På 1950-talet propagerade Raymond Williams i stället för att medier, genom sin räckvidd, var en demokratiserande kraft. Frågor om kontroll och ojämlikhet har dock fortsatt att forma medieantropologi. Produktion och reception har varit centrala perspektiv, även distribution. Inhemsk (*”indigenous”*) medier och staters användning av medier för nationalistiska projekt har uppmärksamats. Arjun Appadurais begrepp *”mediascape”* (mediers roll i lokala och globala kulturflöden) har varit inflytelserikt, liksom idéer av Benedict Anderson om *föreställd gemenskap* och Jürgen Habermas om *offentlig sfär*. Nyligen har begreppet *mediering* introducerats. Det står för kommunikation i bred bemärkelse med eller utan en förmedlande teknologi. (HW 2017)

Att läsa:

*Askew, Kelly och Richard R. Wilk (red.). 2002. *The Anthropology of Media: A Reader*. Oxford: Blackwell.

*Hannerz, Ulf (red.). 1990. *Medier och kulturer*. Stockholm: Carlssons.

*Spitulnik, Debra. 1993. ”Anthropology and Mass Media”. *American Review of Anthropology* Vol. 22:293-315.

MEDVETEN MODELL | se →emiskt-etiskt

METAFOR | se →symbol

MIKRO-MAKRO | Begreppsparet ”mikro” och ”makro” har i olika sammansättningar kommit att spela en viktig roll i senare års antropologiska diskussion. Särskilt den klassiska brittiska socialantropologin från 1940- och 1950-talen har uppfattats som starkt

mikro-inriktad, som en ”mikrosociologi”, med sin koncentration på små lokala samhällen där kontakterna emellan människor till stor del haft ansikte-mot-ansiktekaraktär. ”Mikro” står alltså för sammanhang och strukturer av begränsad omfattning, och för teori och metodik anpassad för studier av sådana företeelser – så myntas alltså termer som mikroanalys eller mikrostruktur. ”Makro” står för fenomen av större omfattning. Eftersom socialantropologin känner sig hemtam i mikrostudier, men också ibland något hämmad av att mera sällan ha nått utanför dessa, har debatten om ”mikro-makro” gällt om det är antropologers sak att försöka bedriva makrostudier, hur detta i så fall kan ske och hur mikro- och makroanalyser kan relateras till varandra, och vad för slags fenomen makroföreteelserna egentligen är.

Vad den sistnämnda frågan beträffar torde en grundläggande distinktion vara den mellan å ena sidan företeelser som i sin egen interna form är av begränsad omfattning men som påverkar vidare struktur genom sitt fungerande (t.ex. ett regerande furstehus som kan påverka både sin egen nation och andra), och å andra sidan företeelser som själva är omfattande och komplicerat sammansatta, så att man bara genom en sammanlagd förståelse av många åtskilda komponenter får en bild av deras natur (t.ex. marknadsekonomier). Medan den första typen av makroföreteelser i sig själva delvis kan studeras ungefär som mikro-företeelser är det ofta den sistnämnda typen som ställer antropologen inför större och hitills till stor del olösta teoretiska metodiska problem.

Makroanalysen gäller ofta större samhällsenheter – regioner, nationer, världssystem – och deras egenskaper. Ett begrepp som vid sidan av mikro och makro förekommer ganska ofta i den antropologiska diskussionen kring sådana fenomen är *skala*. De grupper och lokalsamhällen som socialantropologin som ”mikrosociologi” ägnat sig åt beskrivs som småskaliga, enheter som omfattar större befolkningar och/eller territorier som storskaliga. (Se även →samhälle.) (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Barth, Fredrik (utg.). 1978. *Scale and Social Organization*. Oslo: Universitetsforlaget.

*Nash, June 1981. "Ethnographic Aspects of the World Capitalist System". *Annual Review of Anthropology*, 10. Palo Alto, CA: Annual Reviews.

MORAL syftar på förhållningssätt till vad som är rätt och fel. Dessa tänks ha styrande effekter på människors handlande (se →aktör; →habitus), och används både för att rättfärdiga det egna handlingsmönstret och för att utvärdera andra aktörers handlande. Beredskapen att handla moraliskt, och de meriter eller skuldbördor som handlingar medför uppfattas ofta i metaforiska och syntetiserande termer för egenskaper hos aktören, t.ex. dygd eller "moraliskt kapital". Vetenskapligt har moral och det närbesläktade fenomenet etik behandlats av såväl filosofer, psykologer, statsvetare som sociologer och antropologer. Det mesta som skrivits är normativt och har sökt komma fram till vad som verkligen är rätt och fel, snarare än hur "moral" fungerar som individuellt och samhälleligt fenomen. Diskussionspunkter har varit huruvida det finns en universell moral, om moralen bäst främjas av känslomässig styrning eller logisk reflektion, om moralisk värdering skall baseras på aktörens intention (se →agens) eller handlingens konsekvenser, och om betydelsen av intuition *versus* styrning genom tydliga regler. Begreppen moral och etik överlappar ofta varandra. En användbar uppdelning ser moralen som de individuellt, känslomässigt förankrade förhållningssätten och etiken som systematisk och rent intellektuellt driven.

Modern moralpsykologi håller fram hur moraliska reaktioner bygger på två psykologiska funktioner: å ena sidan en prediskursiv, känslomässigt laddad beredskap till snabbt handlande/tolkande som bygger på individens tidigare erfarenheter och kunskaper (se →socialisation) å andra sidan människans unika beredskap till självreflektion. En sådan syn har relevans på individnivån. Storskaliga samhällen omfattar dock mängder av →institutioner och organisationer som agerar som kollektiva aktörer. De måste på ett artikulat sätt skapa grund för handlingsbeslut, legitimering för vad de ses göra och argument för att bedöma andra aktörers beteende. Därmed

skapas behov och utrymme för formaliserad etik.

Organisationsantropologin har bl.a. undersökt hur institutioner och organisationer praktiskt och →politiskt arbetar med detta genom t.ex. uppförandekoder, värdegrundsarbete, mångfald- och jämställdhetsplaner. I många situationer krävs att den formaliserade etiken har resonans i människors moral, men i andra krävs inte någon sådan känslomässig förankring. (GD 2017)

Att läsa:

*Fassin, Didier. 2008. "Beyond Good and Evil: Questioning the Anthropological Discomfort with Morals", *Anthropological Theory* Vol. 8:4, pp. 333-344.

*Howell, Signe. 1997. *The Ethnography of Moralities*. Oxford: Routledge.

*Zigon, Jarrett. 2008. *Morality. An Anthropological Perspective*. Oxford: Berg.

MÄKLARE/MELLANHÄNDER | Mäklaren (eng. "broker") är en klassisk figur inom antropologin, framförallt med hänsyn till studier av lokala →politiska och →ekonomiska relationer. Mäklaren kan generellt förstås som en individ som tjänar någonting på sin förmåga att förmedla och manipulera värdefulla resurser som den inte direkt kontrollerar; detta i kontrast till patronen (se →patron-klientrelationer) som kontrollerar resurser i relation till klienten eller budbäraren som förmedlar någonting utan att påverka →transaktionen. I empiriska termer är mäklaren ofta en individ som korsar sociala och kulturella gränser och som anses tjäna pengar på sociala relationer, och uppfattas därmed som en tvivelaktig (se →moral) och marginell person. För antropologin har mäklaren varit en viktig utgångspunkt under vissa perioder just på grund av denna marginalitet snarare än en representant för en →kultur eller ett →samhälle. Från detta perspektiv har mäklaren varit en utgångspunkt för att analysera *förändring* – ett av antropologins och samhällsvetenskapernas centrala forskningsproblem – och även relationer *mellan* kulturer eller samhällen. Samtidigt har mäklare ofta varit informanter för antropologer genom deras förmåga att röra sig över gränser och reflektera kring dessa. (JL 2017)

Att läsa:

*Geertz, Clifford. 1960. "The Javanese Kijaji: The Changing Role of a Cultural broker". *Comparative Studies in Society and History* 2: 228-249.

*James, Deborah. 2011. "The Return of the Broker: Consensus, Hierarchy, and Choice in South African Land Reform". *Journal of the Royal Anthropological Institute* 17: 318-338.

*Lindquist, Johan. 2015. "The Anthropology of Brokers and Brokerage". I *International Encyclopedia of Social and Behavioral Science*, 2nd edition. Amsterdam: Elsevier.

n

NISCH | Detta begrepp har kommit in i ett mera allmänt socialantropologiskt språkbruk från den biologiska ekologin, där det enkelt uttryckt står för en "plats i näringskedjan" – alltså vem som lever på vem eller vad. Den socialantropologiska betydelsen av nisch är nu ungefär de resurser som en grupp eller individ förfogar över och som svarar för dess försörjning, antingen genom direkt konsumtion eller genom att de kan bytas (se →transaktion; →reciprocitet; →ekonomi) mot andra resurser i sociala kontakter. I huvudsak brukar man avse materiella resurser, men åtminstone i en överförd bemärkelse kan man också höra talas om "intellektuella nischer" – särskilda kunskaper och insikter kan också vara resurser i samhällets utbyten.

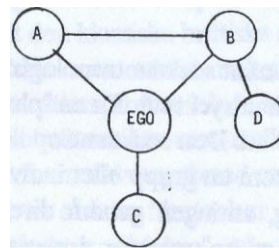
Ett bruk av nischbegreppet som håller sig närmare det ursprungliga biologiska finns i den ekologiska antropologin. Nischbegreppet har också varit av särskild vikt i det socialantropologiska studiet av →entreprenörskap. (Se även →ekologi.) (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Hardesty, Donald L. 1975. "The Niche Concept: Suggestions for Its Use in Human Ecology". *Human Ecology*, 3:71-85.

NÄTVERK | Begreppet nätverk står i socialantropologin för ett antal sociala relationer som är länkade till varandra, och nätverksanalyser syftar alltså till att utforska kedjor av sociala relationer mellan människor. Hur ett sådant nätverk avgränsas beror på vad som är

praktiskt för forskarens syften. Man kan se hela världen eller ett lokalsamhälle som ett nätverk, men det är sällan man har användning för detta. Det går också att analytiskt avgränsa ett visst nätverk till att omfatta t.ex. de länkar i ett →samhälle som har någon betydelse för det →politiska livet, om ens analys gäller en politisk frågeställning. Men det vanligaste i nätverksstudier har hittills varit att man betraktat nätverket som förankrat i en särskild individ som man av något skäl intresserar sig för. Detta är ett "egocentrerat" nätverk – den person som utgör utgångspunkten för en antropologisk analys av sociala relationer (särskilt i släktskapsstudier) benämns nämligen "ego". Sådana ego-centrerade nätverksanalyser kan naturligtvis kombineras med en avgränsning av nätverket till att gälla länkar av ett särskilt slag.

I det ego-centrerade nätverket ingår först och främst de länkar som direkt förbinder ego med andra personer. Ser vi på det enkla diagrammet här intill konstaterar vi att

detta gäller egos länkar till personerna A, B och C. Men redan detta mycket förenklade nätverk rymmer också ett par andra länkar: en mellan A och B, och en mellan B och D. Hur påverkar dessa ego? Ett skäl till att det kan vara viktigt om två personer som känner ego också känner varandra är att de t.ex. kan sprida information om hans förehavanden sinsemellan och därmed kanske begränsa hans sociala svängrum. C, som inte känner någon annan som känner ego, måste få all information om ego genom egna kontakter med denne och kan inte utöva indirekta påtryckningar på denne som A och B kan via varandra. Detta är ett exempel på vad som brukar kallas ett nätverks *täthet* eller *tätknutenhet* – motsatsen till ett tätt nätverk är ett glest eller lösknutet nätverk. Ett samhälle där "alla känner alla" är ett där nätverken är täta, eftersom det bokstavligen skulle betyda att alla kan nå varandra både genom direkta länkar och via många korta kedjor av indirekta länkar – alltså både genom ego-B och genom ego-A-B. Ett nätverk kan

naturligtvis också bestå av sektorer med varierande täthet.

Vad kan man då säga om länken B-D? En möjlighet är t.ex. att ego vet att D existerar utan att känna honom personligen. Om ego skulle behöva hjälp av D i något visst sammanhang ber han därför deras gemensamma kontakt B att vara mellanhand. Genom indirekta länkar av typ ego-B-D kan ego alltså nå mycket flera individer än han står i direktkontakt med. Begrepp som att ”känna någon som känner någon” eller ”bekantas bekanta” kan översättas till denna typ av kedjor. Ett begrepp för att beskriva nätverksegenskaper, alltså vid sidan av t.ex. täthet, som tar upp denna aspekt är *räckvidd*. En persons nätverk kan ha stor räckvidd helt enkelt genom att han kan nå många personer i direkta länkar, alltså som ego-A, ego-B och ego-C. Men om man inte avgränsar nätverket så snävt kan en person som själv står i direktkontakt med ett relativt fåtal ändå ha ett nätverk med stor räckvidd om dessa i sin tur har många länkar till andra. Begreppet räckvidd kan också uppfattas så att räckvidden är större om det omfattar personer av många slag. Även ett ego-centrerat nätverk kan bli mycket omfattande. De flesta svenskar känner t.ex. säkert många hundra personer direkt, och dessa i sin tur känner var och en lika många (fastän många av dessa också känner varandra). Även om man bara går ett par länkar bort från ego kan alltså nätverket i sin helhet bli rätt svårhanterligt för en analys.

En av nätverksanalysens fördelar är att den inte binder analysen till en enstaka → institution, eller ens till ett lokalsamhälle. Man kan förutsättningslöst följa kedjor av relationer och studera deras sammanhang även när somliga av dem ingår i institutioner och andra är av mera informell och personlig art. På detta sätt är nätverksanalysen särskilt lämplig när det gäller att studera hur människor manövrerar inom mera komplicerade → sociala strukturer, fastän detta inte är dess enda användning. (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Boissevain, Jeremy. 1974. *Friends of Friends*. Oxford: Blackwell.

*Hannerz, Ulf. 1980. *Exploring the City*. Kapitel 5, "Thinking with Networks". New York: Columbia University Press.

*Mitchell, J. Clyde (utg.). 1969. *Social Networks in Urban Situations*. Manchester: Manchester University Press.

P

PASSAGERIT | Benämning på → ritualer som förekommer då en eller flera individer övergår från en → roll till en annan i samhällsstrukturen. Många passageriter har mer eller mindre obligatoriskt ingått i en normal livscykel – i vårt samhälle t.ex. dop, konfirmation, bröllop, begravning. Andra passageriter, som t.ex. doktorspromotion eller kröning, gäller mer eller mindre begränsade → kategorier människor. Begreppet *initieringsrit* används ibland synonymt med passagerit men ofta också som en mera specifik benämning för ritualer som förekommer då individer övergår från → barn- till vuxenroller (från pojke till man, från flicka till kvinna). Passageriter anses normalt omfatta tre stadier, ett första där individen lösgörs ur sin tidigare roll, ett andra ("liminalt") där individen svävar mellan rollerna, och ett tredje där hon tas upp i sin nya roll. (UB/UH 1983)

Att läsa:

*van Gennep, Arnold. 1960. *The Rites of Passage*. London: Routledge & Kegan Paul. (Först utgiven på franska 1909.)

*Turner, Victor. 1967. *The Forest of Symbols*. Kapitel 4. "Betwixt and Between: The Liminal Period in *Rites de Passage*". Ithaca, NY: Cornell University Press.

PATRILINJÄR | se → släktskap

PATRON-KLIENTRELATIONER | Stadigvarande personliga relationer där det sker ett utbyte av varor och/eller tjänster men där den ena parten, patronen, har en starkare ställning än den andra, hans klient. Patronen kan på en gång vara översittare, utsugare och beskyddare, och känslorna mellan klient och patron

kan därför vara ambivalenta. Det socialantropologiska studiet av patron-klientrelationer har varit starkast företrätt i studiet av bondesamhällen (bl.a. i Medelhavsområdet och Latinamerika) där det ofta gällt förhållandet mellan jordägare och arrendatorer, men begrepps-paret är naturligtvis inte begränsat till detta användningsområde. (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Paine, Robert (utg.). 1971. *Patrons and Brokers in the East Arctic*. Institute of Social and Economic Research, Memorial University of Newfoundland.

*Strickon, Arnold och Sidney M Greenfield (utg.). 1972. *Structure and Process in Latin America*. Albuquerque: University of New Mexico Press.

POLITIK kan sägas vara en aspekt av allt socialt liv. Om man så vill kan man tala om politiska processer inom ett →hushåll eller ett ungdomsgäng – och ibland gör man det. Men oftare brukar begreppet med sina olika sammansättningar knytas till sociala system av något större omfång och med något slags territoriell suveränitet – t.ex. en nationalstat.

Det politiska kan sägas bestå i de processer varigenom gemensamma mål identifieras och förverkligas (eller inte); samt de processer varigenom den interna ordningen och samverkan upprätthålls, och de externa relationerna regleras.

Detta måste inbegripa processer varigenom vissa individers och kollektivs intressen och önskemål fås att vika för andras. En väsentlig aspekt av den politiska processen blir därmed beslutandet av hur samhällets knappa resurser ska fördelas (se →ekonomi).

Studiet av politik måste med en sådan här inriktning också innehålla studiet av hur konflikter uppstår och bearbetas; av vem som är med och beslutar vad, d.v.s. deltagandet i den politiska beslutsprocessen: och hur individer och grupper mobiliserar stöd för sin sak, och vilka regler (normativa och pragmatiska) som tillämpas i kampen mellan olika intressen.

Detta in sin tur betyder att man studerar hur ledarskap, inflytande, makt och auktoritet uppnås, fördelas och utövas. (Definitionen av *makt* brukar innehålla en hänvisning till *våld* eller andra kännbara sanktioner som bas för

inflytande, medan *auktorit* i stället refererar till inflytande som *legitimeras* av det anseende innehavaren besitter.)

En →jämförelse mellan de politiska systemen i olika sorters →samhällen visar att skillnaderna är påfallande i flera avseenden. De politiska frågorna och besluten gäller inte bara helt olika saker i t.ex. ett litet bandsamhälle och ett modernt industrisamhälle. Beslutsprocesser, ledarskap, maktfördelning o.s.v. är också underkastade olikartade regler och sker inom ramen för sociala arrangemang av roller och relationer av mycket olika slag.

En västerlänning är van att tänka på politik i termer av lagstiftande församlingar, regeringar, partier, allmänna val, etc. För inte så länge sedan talade man gärna om de enklaste samhällena som samhällen utan politisk organisation. Skälet var att där saknas sådana *formella politiska* →institutioner som kännetecknar de politiska systemen i mer komplexa samhällen. De politiska funktioner och processer som här har nämnts, liksom →rituella och ekonomiska har i dessa enkla samhällen sin plats inom ramen för andra, ospecialiserade institutioner, och deltagandet i de politiska beslutsprocesserna regleras där av faktorer som →kön, →ålder och position i en →släktskapsgrupp. Den politiska kampen och dess manövrerande sker där inte i form av valkampanjer, utan tex. i form av alliansbyggande genom ingående av äktenskap. (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Balandier, Georges. 1971. *Politisk antropologi*. Stockholm: Bonniers. (Först utgiven 1967 under titeln *Anthropologie politique*. Paris: Presses Universitaires de France.)

*Swartz, Marc (utg.). *Local Level Politics: Social and Cultural Perspectives*. Chicago: Aldine.

PRIMÄRGRUPP | se →grupp

R

RAS | se →stratifiering

RECIPROCITET betyder ömsesidighet. Inom antropologin brukar begreppet användas för att beskriva ömsesidighet i utbytet och fördelningen av varor och tjänster i ett samhälle.

I alla samhällen förekommer ett ömsesidigt givande och tagande av gåvor, informella tjänster o.s.v. mellan människor som också har andra sorters kontakter med varandra. Men i industrisamhällen av västerländsk typ sker utbytet till övervägande del i opersonliga, formella marknadsrelationer, och det reciproka utbytets ekonomiska betydelse överskuggas där av dess symboliska och sociala: det bekräftar och stärker sociala relationer.

I de enklaste samhällena spelar det reciproka utbytet emellertid också en avgörande ekonomisk roll. I relationer mellan närstående sker utbytet oftast mer informellt, utan någon förväntan på omedelbart eller specificerat återgåldande. Deltagarna i sådan s.k. *generaliserad reciprocitet* utgår ifrån att gåvor och gengåvor i det långa loppet väger upp varandra. I denna form är reciprocitet typisk för fördelningen av föda, vapen etc. i band av jägare och samlare, och resulterar i en jämn tillgång till resurser, samtidigt som den knyter gruppens medlemmar till varandra i ett system av ömsesidiga förpliktelser.

Mellan mindre närstående personer, t.ex. mellan handelspartners, tar sig det reciproka utbytet oftare litet andra uttryck. Här finns oftast en klar förväntan om ungefär när och hur återgåldandet ska ske, och i vad det ska bestå. I sådan s.k. *balanserad reciprocitet* håller deltagarna ett slags ”balansräkning” i huvudet. Den är kännetecknande inte minst för utbytet av arbetsinsatser mellan olika →hushåll i jordbrukssamhällen. (Se även →ekonomi; →transaktion.) (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Malinowski, Bronislaw. 1961. *Argonauts of the Western Pacific*. New York: Dutton. (Första gången publicerad i England 1922.)

*Mauss, Marcel. 1954. *The Gift. Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*. New York: The Free Press. (Urspr, på franska 1925)

*Sahlins, Marshall (1972). 1974. *Stone Age Economics*. Särskilt kap. 5 “On the Sociology of Primitive Exchange”. London: Tavistock.

REDISTRIBUTION | se →ekonomi

RELIGION är ett svårångat och svårdefinierat begrepp. För vissa forskare är kosmologi ett mer öppet och neutralt begrepp än religion. Edward Tylors minimalistiska definition från 1903 – tro på andliga väsen – har varit mycket inflytelserik både inom och utanför antropologin. Tylor menade att religioner liksom övriga samhällsinstitutioner utvecklats från enkla till mer komplexa men att de alla innehåller en kärna av tro på övernaturliga väsen. Clifford Geertz definition sjuttio år senare har varit synnerligen betydelsefull och inspirerat inte bara antropologer utan också många religionsvetenskapliga forskare. Geertz ser på *religion som ett system av →symboler som är så starka och genomgripande att de ger upphov till föreställningar som framstår som mycket realistiska*. Kritik mot dessa definitioner saknas inte. Tylor har kristendomen som en implicit måttstock där tro och övernaturliga väsen är centrala. Geertz definition är mindre →etnocentrisk men den är starkt psykologiskt präglad med ett fokus på inre processer. Kritiker menar att →ritualer och annan praktisk handling (se →aktör; →agens; →interaktion) är bättre ingångar till studiet av religion än tro och föreställningar. Antropologer har bidragit till den moderna religionsvetenskapliga forskningen genom studier av mångskiftande religiös praktik på många platser i världen. Ritualer utgör ett viktigt antropologiskt forskningsfält med betydelse utanför det som vanligen ses som religion eller religiösa uttryck. (Se även →ideologi) (AR 2017)

Att läsa:

*Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.

*Tylor, Edward. 1903. *Primitive Culture*. London: John Murphy.

RITUAL | Detta är ett av de centrala begrepp i socialantropologin som det ständigt står debatt om. En orsak till detta är naturligtvis att antropologiska fältarbetare i exotiska samhällen så ofta stött på iögonenfallande komplex av handlingar som samhällsmedlemmarna fäst stor betydelse vid utan att de har någon uppenbar ”praktisk” nytta. Men även om det ofta är lätt att intuitivt uppfatta något

som ritual är det svårt att komma fram till en bra gemensam definition som fångar upp de väsentliga egenskaperna hos dem alla. En och annan kritiker har därför t.o.m. velat avskaffa begreppet som analytiskt verktyg.

Gemensamt för flertalet ritualuppfattningar torde dock vara att man syftar på relativt standardiserade handlingsmönster, alltså med en återkommande yttre form, som inte direkt och uteslutande har det praktiska syftet att påverka materiella omständigheter. Det som kallas ritual är i allmänhet heller inte enbart talspråkligt i formen utan omfattar t.ex. också sång, dans eller andra rörelsemönster, och ofta särskilda föremål. Vad människor åstadkommer med ritual är en av socialantropologins eviga frågor. Vissa former har klart till syfte att påverka utomnaturliga väsen – gudar, förfädersandar etc. Ritualers plats i kommunikationen mellan människor brukar också understrykas – ett handslag när vi hälsar är t.ex. en av vardagslivets många småritualer. Men ritualer kan också användas till att påverka medvetandet direkt hos dem som själva utför dem. Och ingenting hindrar naturligtvis att en ritual har många olika slags effekter på en gång. Somliga kommentatorer föredrar att använda termen ritual för de handlingar som har någon utomnaturlig, ”sakral” betydelse, och använder begreppet *ceremoni* för helt världsliga handlingsmönster av liknande form. Om detta råder det dock ingen enighet. Med det omfattande intresse antropologer dock lagt ner på ritualbegreppet och ritualers innebörd är det i alla fall klart att frasen ”tom ritual” knappast är särskilt gångbar bland dem – ritualer betyder alltid något. (Se också →[religion](#), →[symbol](#), →[passagerit](#).) (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Leach, Edmund. 1968. "Ritual". *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: Collier-Macmillan.

*Moore, Sally Falk och Barbara G. Myerhoff (utg.). *Secular Ritual*. Assen: van Gorcum.

ROLL är ett begrepp som använts av psykologer, sociologer och antropologer i analyser av ganska skiftande slag.

En kort, allmän definition av begreppet kan därför inte räkna med oreserverat bifall

från alla håll. De flesta definitioner brukar dock innehålla följande: En roll är det beteende som förväntas av en individ som intar en viss position i ett visst →[samhälle](#).

Ett par kommentarer kan här vara på sin plats. För det första är förväntat beteende inte detsamma som verkligt beteende. De flesta är numera överens om att roll syftar på det förra, medan rollinnehavarens verkliga uppträdande omtalas som rollbeteende eller rollutförande.

För det andra är inte termen förväntat beteende helt oproblematisert i sig. Hos många som använt rollbegreppet finns en tendens att syfta på sådana förväntningar som finns i ett vidare socialt sammanhang. Förväntat beteende får då betydelsen: en kulturellt delad uppfattning om vad som är ett riktigt beteende (för människor i en viss position). Men ingen →[kultur](#) föreskriver i detalj hur t.ex. en far bör uppträda gentemot sin son (och vice versa). Det betyder att det mesta som händer i en sådan relation faller utanför en analys i rolltermer för den som har den här ovan skisserade betoningen i sin definition av roll. Begreppet förväntat beteende kan emellertid ha ett vidare omfång. Förväntningen är här inte nödvändigtvis en allmänt delad föreställning, har inte alltid giltighet utanför ett specifikt interaktivt sammanhang (se →[kontext](#)). I en kamratgrupp t.ex., kan en viss person regelbundet uppträda dominerande, en annan vara hackkyckling, o.s.v. Sådana mönster kan naturligtvis ge upphov till starka förväntningar och normer: gruppens medlemmar förväntas spela sina utstakade roller. Roll syftar här inte bara på det kulturellt föreskrivna, utan även på sådana (ofta mer omfattande, ömsesidigt förväntade) mönster av handlingar och förhållningsätt som parterna utvecklar i specifika interaktionssammanhang.

Den här skillnaden i betoning hänger i hög grad samman med vilka slags frågor man ställer, för vilket syfte man använder rollbegreppet. Den svarar också mot en viktig sida av skillnaden mellan de två huvudinriktningar som kan urskiljas inom rollanalysen.

Betoningen på roll som kulturellt föreskrivet beteende kännetecknar en strukturalistisk tradition, där rollerna utgör element i samhällsstrukturen. Betoningen på roll som

mönster av ömsesidiga förväntningar på beteende som växer fram i →interaktion, är i stället utmärkande för en interaktionistisk, mer ”socialpsykologisk” tradition.

Den strukturalistiska inriktningen (se →social struktur) har dominerats av socialantropologer och sociologer. Grundläggande är här abstraktionen av samhället i termer av system av interrelaterade positioner. I en viss terminologi ses en position som kopplad till en *status*, definierad som en uppsättning rättigheter och skyldigheter; rollen är då det beteende som präglas av dessa rättigheter och skyldigheter. Men det är inte nödvändigt att här upprätthålla denna distinktion, utan vi kan hålla fast vid definitionen av roll som det beteende som förväntas av den som intar en viss position. Detta system av inbördes förväntningar och normer blir då ett av de bärande inslagen i den sociala ordningen.

Ett av de syften man här har haft med rollbegreppet har varit för →jämförelser av olika sorters samhällen – man har jämfört samhällen såsom system av roller. Ett sätt på vilket detta gjorts är att jämföra principerna för rekryteringen till roller. Oftast har man nöjt sig med en enkel tudelning, och talat om *tillskrivna* och *förvärvade* roller. Tillskrivna är då sådana man får från födseln eller automatiskt får under sitt livslopp (kön, ålder, ras, kast, etc.). Förvärvade är sådana man på ett eller annat sätt kvalificerat sig för (genom giftermål, anställning, examina etc.). Samhällen skiljer sig i betydande utsträckning åt ifråga om hur flitigt de olika rekryteringsprinciperna tillämpas: tendensen är att enklare samhällen oftare använder tillskrivning. Det förtjänar att påpekas att tillskrivna roller som →kön eller →ålder visserligen definieras i biologiska (naturliga) termer, men likväl till sitt innehåll är kulturella. Det ska också sägas att vad som i ett samhälle är en förvärvad roll, i ett annat kan vara (helt eller delvis) en tillskriven (såsom yrke i ett kastsamhälle).

Ett problemkomplex utbreder sig kring vad man kunde kalla rollernas inbördes relationer i ett samhälle (och i →jämförelse med andra). Två grundläggande begrepp i sammanhanget är *rollspecialisering* och *rolldifferentiering*. Det förstnämnda syftar på hur

sammansatta roller med brett innehåll spjälkas upp och framträder som identifierbara roller i sin egen rätt. Om ett samhälle går mot större specialisering betyder det alltså att det får fler och smalare roller, dess totala *rollförråd* växer. Differentieringsprocessen innebär att roller blir mer självständiga i förhållande till varandra, d.v.s. den omständigheten att en individ innehar en viss roll får färre implikationer för vilka andra roller hon samtidigt kan inneha. Både rollspecialisering och rolldifferentiering är processer som är förbundna med den →ekonomiska och teknologiska →utvecklingen. I enkla, släktskapsbaserade samhällen kan den sociala strukturen sägas vara uppbyggd av ett relativt begränsat antal grundläggande roller (i termer fr.a. av →kön, →ålder och →släktskap) med breda innehåll. Med penningekonomi, industrialisering och urbanisering specialiseras rollerna, samtidigt som traditionella knippen av inbördes förenliga roller bryts upp så att rollerna blir mer självständiga. Men det är inte bara mellan samhällen (eller historiskt) som →jämförelser kan göras, utan också inom ett och samma samhälle. Det har tex. påpekats att olika slags roller är differentierade i olika grad. Kön- och åldersroller tenderar att vara de mest ”grundläggande”, minst differentierade i alla samhällen, d.v.s. könstillhörighet innebär då större begränsningar för en individs övriga *rollrepertoar*, än t.ex. yrke, som är en mer oberoende typ av roll.

När man talar om *multiplexa relationer*, d.v.s. relationer med många innehåll, kan detta i rolltermer betyda ett par olika saker. För det första kan det syfta på t.ex. en situation där två personer är länkade till varandra i en enda bred rollrelation (kanske en släktskapsrelation). För det andra kan det syfta på en situation där två (eller flera) personer är knutna till varandra i flera olika urskiljbara rollrelationer.

Ett sista exempel på problem som diskuteras inom denna inriktning är rollkonflikter. Rollkonflikter kan betraktas antingen ur en mer strukturell, eller ur en individuell synvinkel. Ur ett strukturellt perspektiv kan frågor som dessa ställas: Vilka roller uppfattas som inbördes oförenliga i ett visst samhälle, och

varför? Hur utfaller en jämförelse med andra samhällen? Hur påverkar den ekonomiska och tekniska utvecklingen och rolldifferentieringen förekomsten av rollkonflikter i ett samhälle?

Men oftare har rollkonflikter diskuterats ur ett individuellt perspektiv. Termen kan då syfta på flera olika saker. En variant är att en roll har en hel uppsättning komplementära förväntningar (t.ex. en advokat med relationer till klient, kolleger och domstol). Då kan det mycket väl hända att dessa olika förväntningar är inbördes motstridiga. En annan typ av rollkonflikt har att göra med att en person intar flera olika positioner och utifrån dessa kan tvingas spela roller som är inbördes svårförenliga.

Härmed tycks vi redan ha kommit in på den andra huvudtypen av rollanalys: den sociopsykologiska och interaktionistiska. Ur detta perspektiv handlar frågan om rollkonflikter snarast om implikationerna för individen och hur individen söker lösa dem.

Många av de frågor som behandlats inom den här traditionen handlar, som redan antytts, om hur roller i betydelsen mönster av förväntat beteende utformas i social → interaktion, samt om relationen mellan sådana roller och konkret rollutförande.

Ett annat exempel på problemområde är hur individens subjektiva jag-uppfattning – ”självet” – utvecklas i rollpar, och betydelsen i detta sammanhang (och i mellanmänsklig kommunikation över huvud) av s.k. *rolltagande*, d.v.s. av att sätta sig in i andras perspektiv och betrakta sig själv utifrån den synpunkt som andras roller erbjuder.

Det faktum att människor, i synnerhet i mer komplexa samhällen, normalt har ett stort antal roller i sin repertoar, har lockat till studium av hur människor hanterar sådana (oftast relativt kortvariga) situationer där det finns alternativa roller som kan ligga till grund för interaktionen. Egos val av roll får nämligen konsekvenser för vilka roller som står till buds för alter, och här har man studerat de processer som leder fram till (eller inte leder fram till) en allokering av roller. (Se även → nätverk) (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Banton, Michael. 1965. *Roles: An Introduction to the Study of Social Relations*. London: Tavistock.

S

SAMHÄLLE | Tillsammans med → ”kultur” är detta socialantropologins allra viktigaste begrepp. För socialantropologen utgörs samhället av människorna i deras sociala relationer. Mera problematiskt blir formerna ”ett samhälle” och ”flera samhällen”, eftersom man ställs inför avgränsningsproblem. Vad för slags enhet av sociala relationer utgör ett samhälle, och vad för slags enheter bör inte kallas samhälle? Hur drar man gränser mellan samhällen?

Det vanligaste betraktelsesättet torde vara att använda begreppet samhälle för en enhet som är i huvudsak självrekryterande, d.v.s. där sexuell reproduktion bland medlemmarna är grundläggande för enhetens kontinuitet, och som därtill förknippas med något slags territorium. Men inte ens dessa kriterier kan tillämpas snävt. Människor kan bli medlemmar av andra samhällen än dem de föds in i, och ett nomadsamhälle är visserligen inte helt utan territorium, men det är inte nödvändigtvis alltid detsamma, och nomadsamhället kan dela territorium med något annat samhälle. Ett ytterligare kriterium kan vara att → interaktionerna inom ett samhälle är intensivare än över dess gränser, men detta är heller inte alldeles klart – inget samhälle är utan yttre kontakter, och inte minst i våra dagar kan dessa bli mycket omfattande (se → transnationalitet; → diaspora). Ett annat förekommande synsätt har varit att binda begreppen samhälle och kultur till varandra på så sätt att ”ett samhälle” utgör en enhet som delar ”en kultur”, men detta blir ofta antingen ohållbart eller tautologiskt – om människor med skilda idé- och handlingsmönster har med varandra att göra har man snarare ett ”mångkulturellt” eller ”flerkulturellt” samhälle.

Även om ett samhälle avgränsas genom sin självrekrytering, territorialitet och interaktionsintensitet kan man urskilja enheter som hierarkiskt omfattar varandra, på högre och lägre nivåer. Socialantropologer har ofta sysslat med "lokalsamhällen", med liten utsträckning i rummet och relativt begränsad befolkning. Regioner och nationer utgör andra samhällsenheter, liksom "världssamhället"; för enheter av sådana slag används ibland den rätt oprecisa benämningen "storsamhället" (som dock också ställs i kontrast till exempelvis "minoritet").

Mera metaforiskt används beteckningen "samhälle" också om enheter som varken har ett territorium eller är självreproducerande men som har ett mönster av sociala relationer och gemensamma idéer, t.ex. "forsksamhället". (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Hannerz, Ulf (utg.). 1973. *Lokalsamhället och omvärlden*. Stockholm: Raben & Sjögren.

*Mayhew, Leon 1968. "Society". I *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: Collier-Macmillan.

SEKULARISM definieras vanligen som den process varigenom →religionens roll i →samhället minskar eller försvinner eller där religion blir en fråga om privat tro. Begreppet används ofta normativt där religionens minskade roll i offentligheten ses som positivt och som ett uttryck för framåtskridande och modernitet. *Sekulär* kommer i denna slags förståelse att stå i motsats till *religiös*. Denna syn och detta slags dikotomi har kraftigt kritiserats inom både religionssociologin och inom antropologin. Olika samhällen har olika historiska erfarenheter av att organisera det som kallas religion. Detta gör att förståelsen för och uttrycken av sekularism är mycket mångskiftande. Sekularism är inte en process där det riktiga livet frigörs från religionens kontrollerande makt, utan kan vara lika förtryckande som religiösa påbud. Debatter om den franska sekularismen – "*laïcité*" – visar på denna dynamik. Förbudet mot religiös klädsel i exempelvis offentliga skolor ses av dess förespråkare som en garant för medborgarnas

likhet, men av dess kritiker som en inskränkning mot religionsfriheten som är särskilt riktad mot landets muslimer. Sedan 1990-talet har antropologer bidragit till att fördjupa och nyansera förståelsen av både religion och sekularism genom fallstudier från olika delar av världen. (Se också →ideologi; →politik) (AR 2017)

Att läsa:

*Asad, Talal. 2003. *Formations of the Secular. Christianity, Islam, Modernity*. Stanford: Stanford University Press.

*Bangstad, Sindre. 2012. *Sekularismens ansikten*. Lund: Studentlitteratur.

*Casanova, Juan. 1994. *Public Religions in the Modern World*. Chicago: Chicago University Press.

SEKUNDÄRGRUPP | se →grupp

SLÄKTSKAP tillhör de ämnesområden socialantropologer genom åren ägnat mest möda, ett förhållande den oinvidde kanske finner märkligt, men som naturligtvis hänger samman med den betydelse släktskap spelar i de typer av →samhällen som antropologer företrädesvis har studerat.

Det finns givetvis biologiskt givna släktskapslänkar mellan människor, en fundamental och universell uppsättning premisser för allt mänskligt liv och samhällsbyggande.

Men dessa biologiska band utgör bara den gemensamma potentialen, det råmaterial utifrån vilket sociala och kulturella elaboreringar har gjorts, utifrån vilket olika sociala och kulturella ordningar har byggts. Alla folk har kanske – i sin tendens till →etnocentrism – en benägenhet att uppfatta sitt eget släktskapssystem som "naturligt" (och andras som bisarra). Som antropolog skulle man snarare säga att alla släktskapssystem som människor lever i är av social och kulturell art, inte biologisk.

Ett par saker har kanske mer än något annat fascinerat antropologer i studiet av släktskap. Den ena är den rika variationen i fråga om släktskapssystemens utformning. Det gäller inte bara de olikartade terminologier för olika kategorier av släkt som utvecklats på skilda håll, utan i än högre grad vilka

av de potentiellt möjliga relationer som betonas eller bortses ifrån; vilka skyldigheter, rättigheter, lojaliteter och tabun som läggs in i förhållandena mellan olika sorters släkt. Och – inte minst – vilka slags sociala →grupper som utvecklas på basen av släktskap, och vilka funktioner sådana grupper är bärare av. Man kan här tänka på de olika formerna av grupper grundade på gemensam härstamning, såsom ätter (eng. "lineages") och klaner med deras olika subtyper alltefter de skilda rekryteringsprinciper som tillämpas (t.ex. unilinjära härstamningsgrupper där rekryteringen sker antingen enbart genom män, vilket ger upphov till s.k. patrilineära grupper, eller bara genom kvinnor, vilket ger s.k. matrilineära grupper). Eller man kan tänka på s.k. kindreds, där en viss individ utgående från sig själv inkluderar släktingar upp till ett givet antal "steg" från sig själv: det första steget omfattar sådana med "direkta" länkar (föräldrar, syskon, barn); det andra steget sådana med två länkar emellan (föräldrars föräldrar, o.s.v.); etc. Eller man kan, t.ex., tänka på den typ av mer vagt avgränsade, ego-centrerade →nätverk av släkt som finns i vårt eget samhälle.

Vad som för det andra fascinerat antropologer är – paradoxalt nog – den påfallande begränsningen i denna variation. Eller, annorlunda uttryckt, det faktum att likartade former återfinns i region efter region, i samhälle efter samhälle, vitt åtskilda i tid och rum.

Det är uppenbart att släktskapens betydelse och sociala uttryck varierar starkt mellan olika samhällsformer. Dess roll är allmänt sett oerhört mycket större i sådana enklare samhällen (baserade på jakt, pastoralism, enkelt jordbruk m.m.) som antropologer ofta studerat, än i industriella och postindustriella samhällen. Det är inte bara så att människor i dessa enklare, relativt småskaliga samhällen i stor utsträckning lever sina liv omgivna av folk som de definierar som släkt. Det är också så att även relationer till icke-släkt här modelleras på släktskapsrelationer: släktskap fungerar som den sociala strukturens grundläggande idiom.

När antropologer (liksom andra) talar om släktskap och släktingar, innefattas många

gångar också äktenskap och personer som blivit "släkt" genom äktenskap. Man talar då om konsangvina släktingar (genom blodsband) respektive affinala (genom äktenskap). (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Fox, Robin. 1967. Kinship and Marriage. Harmondsworth: Penguin.

SOCIALISATION (se även →enkulturation; →barn/barndom; →habitus) definieras oftast som barns uppväxtvillkor, hur barn "uppfostras", och blir socialt och kulturellt kompetenta samhällsvarelser. De tidiga monografierna kunde ofta innehålla detaljerade →etnografiska beskrivningar av villkoren för barns uppväxt och inläring. Fokus låg på hur barn formades till mogna medlemmar i samhället och hur de kom att besitta den repertoar av färdigheter som "av samhället" ansågs kulturellt nödvändiga. Detta socialisationsorienterade perspektiv har varit huvudstråket i antropologi om barn. Det har också utgjort en viktig del i förklaringarna av kulturers fortbestånd.

Från 1970-80-talet började socialisationsbegreppet att ifrågasättas då det enbart fokuserat på vuxnas uppfostringsmetoder. Barn har framstått som ett slags oskrivet blad och inte som sociala individer/aktörer i egen rätt. Socialisation framstår då som ett slags envägskommunikation där barn är passiva mottagare av vuxnas uppfostringsmetoder, och inte som en →interaktion mellan analytiskt likvärdiga om än olika →aktörer.

Socialisationsbegreppet har tenderat att bygga på antaganden att "barn" och "vuxen" varit universellt avgränsade enheter, samtidigt som det framgår av många etnografiska studier att gränserna är flytande och situationsbundna. Tidiga amerikanska inriktningar präglades mycket av korskulturella studier (se →jämförelse) av amning-avvänjning, potträning, beroenden och självständighetsträning, medan den brittiska traditionen snarare inriktades på →hushållens →ekonomiska aktiviteter, →social struktur och inläring av sociala →roller.

Båda inriktningarna förbisåg ett problematiserande av antropologens egna utgångs-

punkter och begrepp. Men intresset för socialisation bör ställas i relation till hur barn och barndom har uppfattats i den euro-amerikanska världen och den ständigt återkommande debatten om ”nature or nurture”, dvs. vad som är universellt, ”naturligt”, och vad som är specifikt, dvs. ”kulturellt” hos människan. Den tidiga ”Culture and personality” skolan (jfr Meads arbete) var särskilt angelägen om att visa kulturens makt över naturen (biologin), men det ledde ändå inte till en teoretiskt genomarbetad syn på barn som reflexiva subjekt, utan ’kulturen’ fick en för oproblematiskt determinerande roll.

Socialisation blir en begränsande inriktning när man främst ser det som ett slags färdighetsprocess istället för en interaktions- och tolkningsprocess i en värld av sociala relationer och praktiker. Särskilt sedan 1990-talet har flera antropologer och etnografiskt orienterade sociologer framhävt vikten av att studera just barns egna sätt att uppfatta sig själva och andra, deras relationer med varandra, liksom med vuxna. Det handlar inte bara om att barn socialiseras utan om hur de bidrar till att forma den värld de lever i.

Termen *sekundär socialisation* förekommer, numera troligtvis oftare inom andra samhällsdiscipliner än antropologin. Det handlar framför allt om vuxna individers tillägnan av kunskaper som krävs för nya roller. Under den tidigare antropologins reflektioner om →fältarbete förekom tanken att sekundär socialisation också inbegrep antropologens inlärningsprocess i den okända fältsituationen. Men begreppet är allmänt problematiskt då det förutsätter en relativt odynamisk och även →etnocentrisk syn på gränsen mellan ”barn” och ”vuxen”, och sociala roller. Likaså tenderar kulturell och social kompetens att framstå som givna och oföränderliga enheter. (KN 2017)

Att läsa:

*Briggs, Jean. 1998. *Inuit Morality Play. The Emotional Education of a Three-Year-Old*. New Haven, Conn.: Yale University Press.

*Heath, Shirley Brice. 1983. *Ways With Words: Language, Life, and Work in Communities and Classrooms*. Cambridge: Cambridge University Press.

*Montgomery, Heather. 2009. *An Introduction to Childhood. Anthropological Perspectives on Children's Lives*. Oxford: Wiley-Blackwell.

SOCIAL OJÄMLIKHET | se →stratifiering

SOCIAL ORGANISATION | se →social struktur

SOCIAL RELATION | se →social struktur; →interaktion

SOCIAL STRUKTUR är ett av socialantropologins (och sociologins) allra mest centrala begrepp. Någon allmänt accepterad precis innebörd av begreppet finns inte, och ofta används det på sätt som gör det utbytbar mot besläktade begrepp som *social organisation*.

När strukturbegreppet infördes i samhällsvetenskaperna var det närmast ett lån från anatomin, byggnadsläran och andra naturvetenskapliga och tekniska discipliner. I stor utsträckning har det också använts i analogi med tillämpningen av begreppet på organismer, byggnader, etc.

Strukturbegreppet har alltså förekommit i en mängd skiftande sammanhang. Grundläggande har nästan alltid varit en syftning på hur delar som ingår i något slags helhet hänger samman på sätt som inte är godtyckliga, utan präglas av inbördes beroende. Strukturen som sådan brukar tillmätas en relativt hög grad av varaktighet – i jämförelse med de enskilda ingående delarna.

I strukturbegreppets samhällsvetenskapliga tillämpningar – d.v.s. i fråga om sociala strukturer – finns en betydande variation, såväl när det gäller de undersökta enheternas omfattning som i fråga om analysens abstraktionsnivå. Ibland har den helhet som diskuteras varit ett →samhälle och delarna →institutioner, →grupper, e.d. Ibland har helheten själv i stället varit en institution eller en grupp, och de ingående delarna individer, →roller, e.d. Hos de brittiska strukturfunktionalisterna med sin starka empiriska förankring finns en tendens att ”strukturen” uppfattas som något objektivt existerande – närmast lika med summan av dess sociala relationer.

Strukturen framstår alltså som ett →nätverk eller system av relationer mellan olika

sorters personer, där relationerna kan beskrivas i termer av regler om ömsesidiga rättigheter och skyldigheter.

Hos många antropologer har begreppen social struktur och social organisation haft samma innebörd. Ett missnöje med tendensen att inskränka sig till ett formellt studium av struktur som ett slags regelsystem har dock lett till utvecklandet av en alternativ terminologi som ställt de två begreppen i ett visst motsatsförhållande till varandra. Med begreppet social organisation har man velat fokusera intresset på människors handlande (se →agens) och tillämpande av regler i den sociala praktiken. Man har velat fästa uppmärksamheten på hur människor väljer och fattar beslut, praktiskt organiserar sin sociala tillvaro med hänsyn till de begränsningar som utgörs av samhällets struktur, eller de mer grundläggande mönstren av sociala relationer och de normer som är förbundna med dessa. Härmed kom också intresset att riktas mot diskrepanserna och spänningarna mellan ”struktur” och ”organisation”, mellan norm och handling, mellan begränsande ramverk och det organisatoriskt möjliga.

Användandet av strukturbegreppet inom brittisk antropologi tycks ha gått mot en högre grad av abstraktion. I mer samtida antropologi har social struktur således oftast syftat på en uppsättning inbördes relaterade varaktiga principer som ligger under den mångskiftande, svårgripbara och snabbt föränderliga påtagliga sociala verkligheten.

För hela den tradition som hittills diskuterats gäller att den sociala strukturen i fråga förknippas med ett visst samhälle (eller en begränsad typ): man talar om x:s eller y:s sociala struktur.

Jämfört med en sådan inriktning framstår den franska strukturalismen som både abstraktare och mer universell i sin syftning. Här har termen ”social struktur” inget direkt med empirisk verklighet att göra. Den står i stället för en konstruktion av antropologen, en modell som ska tjäna syftet att kasta ljus inte över något visst samhälle, utan över principerna och betingelserna för mänskligt socialt liv som sådant. (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Leach, Edmund. “Social Structure: The History of the Concept”. I *International Encyclopedia of the Social Sciences* (s. 482-9).

*Radcliffe-Brown, A.R. 1952. *Structure and Function in Primitive Society*. London: Cohen & West.

*Firth, Raymond. 1951. *Elements of Social Organization*. London: CA Watts.

*Lévi-Strauss, Claude. 1972. *Structural Anthropology*. Vol. I-II. Harmondsworth: Penguin. (Ursprungligen på franska 1958.)

STATUS | se →roll; →stratifiering; →symboliskt kapital

STRATIFIERING | Som samlande beteckning för ett flertal olika former av social ojämlikhet förekommer termen stratifiering. Ett samhälle är stratifierat när befolkningen är indelad i ett antal mer eller mindre klart avgränsade skikt eller strata som är rangordnade med avseende på materiella resurser, makt och prestige. Bekanta exempel är klass, kast, stånd och ras. Ibland låter man termen omfatta även ojämlikhet på grund av →kön och →ålder.

Historiskt finns ett samband mellan statens uppkomst och framväxten av stratifiering. Ostratifierade samhällen saknar även en centraliserad statsmakt. I sådana samhällen, baserade på jakt och samlande, boskapsskötsel eller enklare former av jordbruk, finns visserligen rangordning av olika slag, men det rör sig då enbart om grader av prestige, som sällan eller aldrig medför betydande makt och materiella privilegier.

Dessa enklare samhällen saknar dessutom något av det mest typiska för stratifiering, nämligen en exklusivitet i fråga om socialt umgänge och en därav betingad differentiering av särpräglade och rangordnade livsstilar.

I ostratifierade, egalitära samhällen förekommer ingen arbetsfördelning utöver den som grundas på kön och ålder. Alla utför samma sysslor och har i stort sett samma materiella levnadsvillkor.

I förindustriella samhällen är stratifieringen ofta stadfast i lag. Exempel utgör system med slaveri, livegenskap och den europeiska ståndordningen. Kännetecknande för sådana stratifieringssystem är den entydighet med vilken en person hänförs till det ena eller andra samhällsskiktet, samt den precision med

vilken de olika skiktens inbördes rättigheter och skyldigheter är fastslagna. Med ett ord: stratifieringen är i sådana samhällen i hög grad *institutionaliserad*.

Betecknande för den europeiska ståndordningen var således bl.a. att den med hjälp av lagar och förordningar (som ansågs gudomligt inspirerade och sanktionerade) upprätthöll officiella skrankor mellan de tre eller fyra stånden, d.v.s. uppställde hinder för *social mobilitet*.

Två andra typer av stratifiering är kast och ras. Kast baseras på de →rituella begreppen renhet och orenhet, och ett kastsystem (i sin mest typiska form) kan beskrivas som en hierarki av ärftliga, endogama yrkesgrupper, där de inbördes positionerna mellan kasterna i princip är en gång för alla fastslagna, där individuell rörlighet mellan kasterna är i det närmaste helt utesluten (åtminstone i teorin), och där gränserna mellan kasterna uttrycks särskilt i termer av rituell distans. Det mest välkända exemplet är förstås det indiska kastväsendet med sina fyra huvudkaster (plus de kastlösa) och sina tusentals subkaster (*jati*).

Ras är en överväldigande utbredd grundval för social diskriminering och utvecklande av mer eller mindre offentligt sanktionerade stratifieringssystem. Inte minst i koloniala situationer har skiktning på ras-mässig och etnisk bas stadfäst och florerat, men tvärtemot en vanlig uppfattning är det inte möjligt att påstå att sådana system entydigt befinner sig på reträtt.

Sydafrikansk *apartheid* är ett välkänt exempel på officiellt upprätthållen rasstratifiering i ett ”modernt”, industrialiserat samhälle. I de flesta industrialiserade samhällen har emellertid den sociala stratifieringen avinstitutionaliserats i den meningen att officiella distinktioner mellan strata har avskaffats. I ett samhälle som vårt samtida finns ingen samstämmig uppfattning om var gränserna går för ”medelklassen”, eller ens vilka strata som finns.

För en diskussion om stratifieringen i samhällen av vår typ, alltså industrialiserade samhällen (särskilt sådana med marknadsekonomi), är det nödvändigt att redogöra för begreppet klass. En naturlig utgångspunkt för en

sådan redogörelse är det marxistiska klassbegreppet. Marx själv använde ibland ordet ungefär som vi talar om stratifiering, men vid andra tillfällen lät han det stå för den speciella form av stratifiering som förknippas med industrialism och marknadsekonomi.

En klass utgörs enligt denna teori av de människor som, i grova drag, har en gemensam ställning i den →ekonomiska produktionsordningen. Särskilt framhålls klyftan mellan ägare av produktionsmedel och egendomslösa arbetare.

Relationerna mellan klasser är grundade på exploatering eller utsugning och innehåller därför djupgående intressemotsättningar som inte kan hävas med mindre än en omfattande omvandling av hela samhällskicket. Klassindelningen växer sålunda fram ur den →ekonomiska basen, men för att inte slitits sönder av de inbyggda motsättningarna, måste den ha stöd av en →politisk och →ideologisk överbyggnad. Marx framhöll särskilt statens roll som yttersta garant för samhällsordningen i allmänhet och stratifieringen i synnerhet.

På vägen mot frigörelse måste de underordnade klasserna skapa ett eget *klassmedvetande* i linje med sina egna verkliga intressen, något som ingalunda alla sådana klasser lyckas med. För att beteckna en oorganiserad klass utan klart medvetande om sina gemensamma intressen i det större samhället använde Marx termen *klass i sig*. Motsatsen, ett i klasskampen aktivt, organiserat kollektiv med ett klart klassmedvetande, kallade han en *klass för sig*.

Man kan tänka sig många olika hinder som ligger i vägen för klassmedvetandet, t.ex. de vertikala relationer som förenar människor över klassgränserna. Sådana relationer finns naturligtvis i alla stratifierade samhällen, och de kan överallt verka splittrande på underordnade strata. Många antropologiska studier av →patron-klientrelationer belyser detta.

Max Weber instämde med Marx i att klass är en fråga om ekonomiska relationer, och att ägandeförhållandena därvid är av särskilt stor betydelse. Men till skillnad från Marx var han mån om att inskränka begreppets användning till marknadsekonomiska förhållanden.

Utmärkande för en klass i Webers mening är att gemensamma intressen är snävt instrumentella och endast i begränsade situationer ger upphov till samfällt handlande. En klass är inte en →grupp i egentlig mening, utan en →kategori som för det mesta har en latent existens. Verkliga grupper är däremot oftast de s.k. *statusgrupperna*. En statusgrupp bygger på någonting mera än rent instrumentella intressen, även om sådana också kan förekomma.

För att sammanfatta det som förenar en statusgrupp använde Weber de lite vaga rubrikerna ”umgänge” och ”livsstil” (se →habitus). Status i den här meningen är i det närmaste synonymt med aktning eller prestige och en statusgrupp är ett antal personer som står på samma nivå ifråga om status och dessutom är sammansvetsade till en grupp genom umgänge och livsstil.

Weber talar också om statusgrupper för att beteckna strata i samhällen där marknadsmekanismen spelar en underordnad roll eller saknas helt. Stånd och kaster under traditionella omständigheter är sålunda statusgrupper.

Anledningen till att Weber talar om dessa som statusgrupper är att de till skillnad från klasserna är klart avgränsade grupper uppbyggda kring ett omfattande och kontinuerligt umgänge och en mer eller mindre distinkt livsstil.

Weber behandlade inte stratifiering enbart i termer av ekonomiska klasser och statusgrupper. Han talade också om grupperingar baserade på *makt*. Enligt Weber är makt en individs eller en grupps förmåga att genomdriva sina intressen. De klaraste fallen av maktutövning förekommer när människor under uttryckliga hot förmås att handla som de annars inte skulle göra. Begreppet makt är sålunda intimt förknippat med begreppet motsättning.

En betydelsefull källa till makt är naturligtvis kontrollen över knappa materiella resurser. Materiella resurser är emellertid inte bara en direkt källa till makt utan kan också ge tillgång till alla de maktmedel som kan köpas, fås genom byte o.s.v. Men om materiella resurser är en av de främsta källorna till makt i samhället, gäller också det omvända att innehav av materiella resurser vilar på makt. Det

finns m.a.o. ett ömsesidigt och nära samband mellan makt och materiella resurser. Detta samband måste dessutom utvidgas till att omfatta den tredje av de stratifieringens huvuddimensioner som här har diskuterats, nämligen prestigen. (Se även →symboliskt kapital) (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Béteille, Andre (utg.). 1972. *Den sociala ojämlikheten*. Stockholm: Raben & Sjögren. (Ursprungligen på engelska 1969.)

*Tumin, Melvin. 1971. *Social stratifiering*. Stockholm: Bonniers. (Ursprungligen på engelska 1967.)

SUBJEKTIVITET | Ordet subjektivitet refererar till människan som handlande (se →aktör; →agens), observerande och kommenterande varelse. En grundbetydelse är då hur personliga erfarenheter och tanke kategorier färgar de observationer och tolkningar vi gör, i opposition till en tänkt från observatörerna fristående, objektiv verklighetsbeskrivning. En annorlunda, snävare användning förekommer emellertid i psykologin där begreppet ibland syftar på ”den ständigt pågående inre kommentatorsfunktionen”.

En annan vinkling på subjektivitet bygger på att t.ex. det engelska ”*subject*” både syftar på den som genomför en handling och på den som är föremål för någon annans handlingar eller tolkningar. Om vi kombinerar dessa perspektiv, kan vi säga att samhällets →rolluppsättningar, och den sociala →interaktionen ger oss en bild av vem vi är och därmed formar hur vi handlar och tolkar omvärlden. Många menar att en sådan bild är situationsbunden och att därmed inte, som man tidigare tänkte sig, kan tala om ett fast, handlande/tolkande själv utan varierande, fragmenterade subjektiviteter.

I Michel Foucaults kombination av de annars paradoxala betydelserna av begreppet ”*subject*” formas maktens undersåtar (*subjects*) som handlande varelser (*subjects*) av maktrelationerna, men har möjlighet att frigöra sin subjektivitet genom reflexivt arbete på självet. (GD 2017)

Att läsa:

*Foucault, Michel. 1982. “Afterword: The Subject and Power”, i Hubert L. Dreyfus och Paul Rabinow (red.)

Michel Foucault: *Structuralism and Hermeneutics*.
Chicago: University of Chicago Press.

SYMBOL | I dagligt tal används ordet ”symbol” ofta antingen om något högtidligt, som starka känslor bör förknippas med (korset, flaggan) eller om något bagatellartat (1 kr i symboliskt skadestånd). Och vi förleds lätt att tro att symboler är en ganska udda sorts företeelse som inte har så mycket med ”det verkliga livet” att göra.

I socialantropologins synsätt framstår däremot bruket av symboler som centralt i mänskligt liv. Det är till stor del förmågan att skapa och använda sig av symboler som gör människorna till vad de är. Nu är dessvärre inte symbolbegreppet entydigt heller i socialantropologin. I det vidare forskningsfält som kan kallas teckenlära (semiologi, semiotik) och som socialantropologin anknyter till används ”symbol” dels i en mycket bred, övergripande betydelse, dels som en term bland andra i en hel familj av begrepp. I den breda meningen är en symbol ungefär vad som helst som har en innebörd. Det är snarast i den meningen man använder begreppet ”symbolisk antropologi” eller ”symbolantropologi” – detta är den inriktning inom socialantropologin som är särskilt inriktad på att bygga upp en förståelse av människan som en tolkande varelse,

och på att analysera samhällens tecken och teckensystem. I sin mera speciella betydelse är en symbol ett tecken vars innebörd fastställts godtyckligt, genom en konvention. Som kontrasterande termer i begrepps familjen kan då nämnas *ikoner*, tecken som har formella likheter med vad de står för (en ”fallossymbol” är t.ex. en ikon), och *index*, som står i ett direkt naturligt beroende till vad de är tecken på (exempelvis ett mörkt moln som tecken på regn). Även förståelsen av dessa och deras plats i mänskligt liv tenderar att falla inom den brett definierade symbolantropologins intresseområde. Det bör vidare understrykas att inte heller detta mera uppdelade begreppsbruk är helt enhetligt, och läser man en text inom detta område gör man klokt i att noga lägga märke till hur just den ifrågavarande författaren väljer sin terminologi. Ett ytterligare begreppspar inom detta forskningsfält som antropologer

ofta intresserar sig för (och använder något mera konsekvent) är *metafor* och *metonym*. En metafor är en liknelse som används för att dra uppmärksamheten till en eller flera egenskaper hos någon företeelse (även hos individer, eller hos →grupper eller →kategorier av människor). Ofta görs liknelsen mellan företeelser som är mycket olika utom i något enda avseende (”Lasse är en fura”). En metonym är en del av något som får stå för helheten (en krona står för kunglighet, t.ex.).

Människor brukar alltså ständigt tecken av dessa olika slag. Det är genom dem och de system de bildar som en →kultur kan ses som en *kod* som socialantropologer och andra kulturforskare har att knäcka. Utan symboler skulle människor inte kunna kommunicera effektivt om sådant som inte är närvarande ”här och nu”, och knappast heller kunna ljuga för varandra. Språket är i huvudsak symboliskt i en trängre mening – ordens form har oftast inget naturligt givet samband med deras betydelse utan fastställs konventionellt (varigenom den också varierar från språk till språk). Och detta gäller förstås inte bara språket – flaggans, korsets och ringens betydelser är exempelvis också konventionsbestämda. Men inte minst i kombinationer av språk och annan handling kan teckenspråket omfatta symbol, ikon och index på en gång, och analysen av →ritual kan därför ibland gå ut på att visa hur dessa olika teckenslag kan relateras till varandra med särskilda effekter. I språket kan vi också se hur metaforer vardagligt används för att med kraft lotsa våra tankar in på bestämda banor – ”vi blir begravda i papper”, ”det har blivit strid om utnämningen”. (Se även →medier; →kulturell form) (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.

*Lakoff, George och Mark Johnson. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

*Leach, Edmund 1976. *Culture and Communication*. Cambridge: Cambridge University Press.

SYMBOLISKT KAPITAL utgör huvudbegreppet i Pierre Bourdieus kapitalteori och an-

tropologi över hur sociala krafter och makt genereras. En kortdefinition lyder: ”symboliskt kapital är det som av sociala grupper igenkännes som värdefullt och tillerkännes värde” (Broady 1991:169).

Att inneha symboliskt kapital betyder att åtnjuta gruppens erkännande och skänker de största innehavarna av detta erkännande en särskild form av makt och inflytande som har många namn: status, prestige, heder, respekt, rykte, auktoritet, legitimitet (se →politik; →stratifiering).

Symboliskt kapital är (förutom den uppenbara vinken till Marx) delvis en teoretisk förfining av begreppet *karisma*, som Max Weber använde för att precisera en av typerna inom maktformen *auktoritet* (se →politik; →ålder), och som Weber liknade vid andra ”utomvardagliga krafter”, som exempelvis det inom antropologin välkända polynesiska fenomenet *mana*, som står för en förkroppsligad, övernaturlig kraft som ingjuter energi i människor och ting och utövar ett slags ”social magi” i den grupp där kraften skapas, igenkänns och erkänns.

I Bourdieus konstruktion av begreppet symboliskt kapital ingår ett centralt element som synliggör att det slags fenomen som symboliskt kapital söker ringa in – att någon specifik tillgång eller egenskap igenkänns som värdefull och tillerkänns värde – också väsentligen misskänns (eng. *misrecognition*) av den aktuella gruppen, som ett av dem själva *konstruerat* värde. Istället uppfattas den maktform som det uppskattade och värderade ger upphov till, snarare som en fullt *legitim*, d.v.s. naturlig form av kraft, styrka, utstrålning och överordning. Det gör att denna typ av social makt utövas under andra premisser än exempelvis ekonomiskt/materiell makt, eftersom det eventuella egenintresset och strategiska kalkylerandet för att ackumulera symboliskt kapital som maktresurs, blir mer osynligt genom just sin uppfattade ”naturlighet”. Häri ligger ett slags förnekelse och kollektivt självbedrägeri som kan vara närmast avgörande för gruppens hierarkiska stabilitet och sociala ordning.

Grunden till begreppet symboliskt kapital lades under Bourdieus empiriska studier av

de algeriska kabylerernas ”hedersekonomi”, under slutet av 1950-talet.

Ett symboliskt kapital är unikt för den specifika grupp och det *sociala fält* (ett annat av Bourdieus nyckelbegrepp) där det är aktivt. Olika stora innehav (i eventuell kombination med andra erkända maktformer) tilldelar innehavarna deras särskilda och relationellt förbundna positioner.

Av alla tänkbara uttryck som det symboliska kapitalet enligt kortdefinitionen ovan kan ta sig, utgör *kulturellt kapital* (bildning, utbildning, språkbehärskning, informationsövertag) det viktigaste och bildar tillsammans med ekonomiskt kapital de två dominerande och ofta konkurrerande maktformerna i Bourdieus andras analyser av vad som genererar social makt i framskridna kapitalistiska samhällen och demokratier.

Likt det ekonomiska kapitalet kan det symboliska kapitalet ackumuleras, investeras, devalveras och under särskilda omständigheter också konverteras till andra former av tillgångar, värden och makt: t.ex. ekonomiskt kapital. Som när en utbildning omsätts i ett yrke som i sin tur genererar ekonomisk ersättning.

Det symboliska kapitalets varaktighet är dock generellt sett betydligt bräckligare än finansiella och materiella tillgångar, eftersom institutionella system att upprätthålla erkännandet av detta slags värden är betydligt mindre utbyggt och konsoliderat än särskilt de framskridna kapitalistiska samhällenas nationella och transnationella finansiella system och institutioner.

Symboliskt kapital kan observeras i olika existensstillstånd: *objektifierat* (t.ex. filmindustrins oscarstatyetter; exklusiva varumärken; trobriandernas kulasmücken); *institutionaliserat* (universitetsexamina; adliga och kungliga titlar; unika hedersuppdrag); *förkroppsligat* (virtuost musicerande; aktningsvärd idrottsutövning; prickfri muntlig språkbehärskning); se →habitus). (Se även →symbol) (RG 2017)

Att läsa:

*Bourdieu, Pierre. 1990 [1980]. *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.

*Bourdieu, Pierre. 1984 [1979]. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, US: Harvard University Press.

*Broady, Donald. 1991. *Sociologi och epistemologi: Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Kapitel III, "Nyckelbegreppen". Stockholm: HLS Förlag. (Finns i fulltext på internet.)

t

TRANSAKTION är en term vi känner igen från affärlivet, där det syftar på en ekonomisk uppgörelse eller överenskommelse.

När det används inom socialantropologin och sociologin har det en vidgad betydelse. Det står där för ett utbyte av värden över huvud taget, så att en transaktionsprocess blir lika med ett flöde och ett motflöde av prestationer, vare sig det rör sig om varor, politiskt stöd, rena symbolhandlingar eller något annat. Nästan all social → interaktion kan därför ur ett perspektiv ses som transaktionell, som socialt utbyte.

Den typ av analys som byggt på begreppet transaktion har i allmänhet utgått från sådana typer av utbyte som sker därför att parterna förväntar sig att det subjektivt tillmätta värdet av prestation och motprestation är lika stort, eller större för det man själv erhåller. Begreppet är därför knappast tillämpligt på utbyte som sker i rena tvångssituationer.

Vad som gjort begreppet intressant har särskilt varit att transaktioner visar vad som är jämförbara värden i ett → samhälle. Nya situationer kan göra nya sorters transaktioner möjliga. Innovativa → entreprenörer ställer genom att föreslå sådana byten dittills ojämförbara företeelser vid sidan av varandra. Nya typer av utbyteshandlingar har därför setts som särskilt betydelsefulla för förståelsen av social och kulturell förändring, eftersom de sätter igång en process som innebär att folk tvingas ta ställning till de relativa värdena av saker som tidigare inte befunnit sig på samma jämförelseskala. Om den nya transaktionsformen etableras (vare sig det gäller att sälja sin arbetskraft för pengar, att byta politiska röster mot möjligheten att få anställning, eller något

annat), kommer det att innebära förändrade flöden av prestationer och värden, nya resurssallokeringar och nya handlingsmönster. (Se även → ekonomi; → reciprocitet; symboliskt kapital.) (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Barth, Fredrik. 1971. *Socialantropologiska problem*. Däri bl.a. uppsatserna "Den analytiska betydelsen av transaktioner" och "Processerna i kulturintegration". Stockholm: Prisma. (Uppsatserna i boken publicerades ursprungligen på engelska 1956-68.)

TRANSNATIONALITET | I takt med det ökande intresset för *globalisering* under 1980-talet väcktes frågan om hur antropologin kunde studera en värld som i allt högre grad präglades av rörelse – av människor, varor och idéer – över nationella gränser. Detta skapade nya utmaningar för antropologi som ämne, som metodologiskt hade utvecklats genom deltagande observation och långvariga → fältarbeten i småskaliga samhällen, och analytiskt genom användning av begrepp som → kultur. Migration (se → diaspora) och turism och framväxten av internet (se → medier) är exempel på fenomen som har lett till diskussioner om hur antropologin skall hantera *transnationalitet* metodologiskt och analytiskt. Som en följd har multilokala fältarbeten, där antropologen förflyttar sig mellan olika platser för att följa rörelsen av människor eller idéer, blivit allt vanligare. Detta har också skapat betydande diskussioner om kultur är ett rimligt begrepp för att förstå en värld som i allt högre grad präglas av mångfald. Som en följd pågår det intensiva diskussioner om vilka begrepp och metoder som bör användas för att förstå dagens värld. I takt med dessa förändringar har transnationalitet snabbt blivit själva grunden för dagens antropologi som därmed under en relativt kort period har breddat sitt fokus från småskaliga samhällen till forskningsfält som tidigare studerades av sociologer och andra samhällsvetare. (JL 2017)

Att läsa:

*Appadurai, Arjun. 1990. "Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy". *Public Culture* 2(2): 1-24.

*Hannerz, Ulf. 1987. "The World in Creolisation". *Africa* 57(4): 546-559.

* Hannerz, Ulf (red.). 2001. *Flera fält i ett. Socialantropologer om translokala fältstudier*. Stockholm: Carlssons.

* Marcus, George. 1995. "Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography". *Annual Review of Anthropology* 24: 95–117.

U

UNILINJÄR | se → släktskap

UTVECKLING | Begreppet används i huvudsak på två sätt (som på t.ex. engelska oftast motsvaras av olika begrepp, *evolution* och *development*).

För det första syftar begreppet på någontings gradvisa förändring, ofta genom ett antal mer eller mindre specificerade faser eller utvecklingsstadier. Senare stadier ses då, helt eller delvis, som produkter av tidigare. Ibland tänks förutsättningarna för förändringarna vara för handen redan i ett ursprungligt tillstånd (som när man talar om en organisms utveckling från embryo). Ett annat fall representeras av den allmänna biologiska utvecklingsläran, som beskriver hur arterna förändras och utvecklas ur varandra under intryck av ekologiska betingelser.

För det andra syftar begreppet på medvetet och systematiskt genomförda förändringar av något mot det bättre (som i "produktutveckling"), ofta i ett kortare tidsperspektiv.

Det förstnämnda utvecklingsbegreppet används inom antropologin när man talar om de mänskliga samhällenas evolution. Ofta har man tänkt sig den sociala evolutionen som en generell process, en allmän tendens hos samhällen att förändras i riktning mot större omfång, ökad intern differentiering (se → stratifiering), växande effektivitet i utnyttjandet av energikällor och tilltagande komplexitet. Den teoretiska tradition som sysslar med sådan långsiktig social och kulturell förändring kallas *evolutionism*.

Det andra utvecklingsbegreppet förekommer bland antropologer mest i samband med *utvecklingsarbete* i *utvecklingsländer*, ett

arbete som antropologer under senare årtionden engagerats allt mer i. Här anknyter socialantropologin till en bredare politisk och samhällsvetenskaplig diskussion, där utveckling främst förknippas med materiellt och fysiskt välstånd, men där det också är vanligt att ställa upp t.ex. "jämlighet" och "folkligt deltagande" som önskvärda utvecklingsmål. (UB/UH 1983)

Att läsa:

* Hjort, Anders (utg.). 1979. *I utvecklingens skugga. Lokalsamhällen i tredje världen*. Stockholm: Liber.

* Pitt, David (utg.). 1976. *Development from Below. Anthropologists and Development*. Haag och Paris: Mouton.

* Sahlins, Marshall och Elman Service (utg.). 1960. *Evolution and Culture*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

* Service, Elman. 1962. *Primitive Social Organization. An Evolutionary Perspective*. New York: Random House.

V

VISUALITET | Bland samhällsvetenskaperna var antropologin tidigt ute med visuella studier. Film och fotografi har använts av antropologer sedan disciplinen etablerades, dels som empiriska data, dels som illustrationer till texter och föreläsningar. I slutet av 1800-talet utgick en banbrytande forskningsexpedition från Cambridge i England till Torres Straitsöarna utanför Australien för att beskriva lokalt liv med hjälp av film och fotografi. I linje med den tidens vetenskapliga hållning var kameran ett instrument som antogs säkerställa objektivitet. På 1930-talet återvände Gregory Bateson och Margaret Mead till USA med omfattande samlingar av fotografier och några filmer från → fältarbete om → barnuppfostran, → kultur och personlighet på Bali och Nya Guinea. Inte förrän 1975, när Paul Hockings *Principles of Visual Anthropology* publicerades, identifierades den visuella antropologin som ett forskningsområde. Fokus var länge på → etnografisk film (snarare än fotografi), inte minst för att dokumentera livsformer under hot att utrotas. I och med att digitala bilder

blev allmänt förekommande ökade det antropologiska intresset för bilders sociala och kulturella betydelse, och också för visuella uttryck som måleri, skulptur och design. Frågor om själva seendet, alternativa sätt att se, har aktualiserats, och likaså om makt och retuscheringar. Vad finns utanför ramen? Seendet driver och påverkar alltmer i vardagslivet, människor tittar dagligen på skärmar (se →kulturell form; medier). Seendet är nu avancerat och komplext, vilket har gett upphov till begreppet ”*the visual turn*”. (HW 2017)

Att läsa:

*Banks, Marcus och Howard Morphy (red.). 1999. *Re-thinking Visual Anthropology*. New Haven, CT: Yale University Press.

*Banks, Marcus och David Zeitlyn. 2015. *Visual Methods in Social Research*. Andra upplagan. London: SAGE.

*Hockings, Paul (red.). 2003 (1975). *Principles of Visual Anthropology*. Berlin: Mouton de Gruyter.

å

ÅLDER | Överallt genomgår människor ett biologiskt förlopp som innebär att de föds, växer upp, mognar, åldras och dör. Under olika faser av livet är de mer eller mindre beroende av andras omvårdnad, mer eller mindre rustade att klara av olika sorters uppgifter.

Det biologiska åldrandet uppreser därför vissa socialorganisatoriska problem som måste få något slags lösning i varje samhälle: små →barn och åldringar måste försörjas och vårdas, barn måste uppfostras, till relevanta uppgifter måste folk rekryteras som varken är för omogna eller för skröpliga. Olika →samhällen har funnit varierande lösningar på sådana problem, och särskilt under senare år har det inom socialantropologin funnits ett växande intresse för att studera hur t.ex. →barn-dom och ålderdom utformas i andra samhällen (se →jämförelser).

Varje kultur har sina ålderskategorier, sina definitioner av livscykelns stadier, sitt

schema över social ålder. Sådana kategorisystem skiljer sig åt, såväl i fråga om vilka →kategorier som finns och var gränser går, som i fråga om vad som läggs in i de olika kategorierna. Man kan också säga att mot de olika sociala åldrarna svarar vissa tillskrivna →roller.

Hur pass grundläggande sådana roller är, hur utmejslade och väl avgränsade de är, och vilka rättigheter och skyldigheter som ligger i dem, varierar också från samhälle till samhälle. I enklare samhällen är de ofta i hög grad grundläggande och definierar tillsammans med →kön i stort sett samhällets arbetsdelning (se →stratifiering), och tillsammans med kön och →släktskap även samhällets auktoritetsfördelning. Där senioritetsprincipen är som längst driven talar man ibland om *gerontokrati*, d.v.s. makten är samlad hos de äldsta. I somliga samhällen sker övergången från en åldersroll till nästa gradvis, i andra upptas man vid bestämda tillfällen genom någon initierings- eller →passagerit.

Av det som redan sagts, framgår att ålder som föreställning och roll i alla samhällen medverkar till att styra den sociala →interaktionen. Överallt finns också grupper där medlemskapet baseras på ålder – hos oss själva t.ex. skolklasser eller pensionärsföreningar. I många samhällen kan sådana grupper vara långt centralare för samhällslivet än hos oss, såsom har varit fallet hos en del folk i östra och södra Afrika.

De män som där initieras tillsammans utgör en *åldersklass* och bildar en sammanhållen →grupp av ungefär jämnåriga. I ett tidigt stadium får de till uppgift att vara sitt samhälles krigare; i ett senare, när de blivit vuxna, mogna män, övergår de till att bli samhällets beslutsfattare. Dessa stadier utgör åldersgrader som en åldersklass gemensamt rör sig igenom. (UB/UH 1983)

Att läsa:

*Amoss, Pamela och Steven Harrel (utg.). 1981. *Other Ways of Growing Old*. Stanford, CA: Stanford University Press.

*Eisenstadt, S.N. 1956. *From Generation to Generation*. New York: The Free Press.

ÅLDERSKLASS | se →ålder

